

➔ *П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський*
**МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ: КОНСОЛІДОВАНИЙ
АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ**

- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський, В. Міщенко
БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АНАЛІТИКИ: СТРАТЕГІЯ,
ТАКТИКА, МИСТЕЦТВО, ТЕХНОЛОГІЇ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ЗАПОБІГАННЯ, ПРОТИДІЯ, РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ
АКТІВ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський, В. Міщенко
ІНФОРМАЦІЙНА АНАЛІТИКА В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ:
АВТОМАТИЗОВАНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський, В. Міщенко
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: УПРАВЛІННЯ, ПРАВО,
ТЕХНОЛОГІЇ, БЕЗПЕКА
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський, В. Міщенко, О. Самойленко
ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
ВСЕСВІТНЄ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ЄВРОПЕЙСЬКІ
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ТЕХНОЛОГІЇ
- П. Біленчук, А. Кофанов, О. Кобилянський
АНТИТЕРОРИСТИЧНІ СИЛИ, ЗАСОБИ, ТЕХНОЛОГІЇ БЕЗПЕКИ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ
ТЕРОРИЗМУ

**МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ:
КОНСОЛІДОВАНИЙ АНАЛІЗ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ**

**«НАУКОВА БІБЛІОТЕКА КРИМІНАЛІСТА»
презентує підручники, монографії, навчальні
посібники в таких галузях знань:**

- Серія „Людина, право, суспільство”
- Серія „Безпека людини, суспільства, держави”
- Серія „Міжнародна і вітчизняна злочинність”
- Серія „Міжнародне співробітництво”
- Серія „Криміналістична освіта ХХІ століття”
- Серія „Автоматизація, комп’ютеризація, інформатизація”
- Серія „Зброезнавство і мисливствознавство”

**Тел. 8 (067) 5738307
Тел./факс: (044) 468-31-21
E-mail: peregin@mail.ru**

Навчальне видання

**Петро Дмитрович БЛЕНЧУК
Андрій Віталійович КОФАНОВ
Олег Леонідович КОБИЛЯНСЬКИЙ**

**МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ:
КОНСОЛІДОВАНИЙ АНАЛІЗ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ**

Навчальний посібник

В авторській редакції

Підписано до друку 03.04.2009.
Формат 60×84. Папір офсетний.
Тираж 300 прим.

Видавництво „КІЙ”
Адреса: 0436, Київ-136,
вул. Гречка, 13, кім. 216.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1168 від 24.12.2002 р.

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ
СЛІДЧИХ І КРИМІНАЛІСТІВ
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ, БЕЗПЕКИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

**П.Д. БЛЕНЧУК
А.В. КОФАНОВ
О.Л. КОБИЛЯНСЬКИЙ**

**МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ:
КОНСОЛІДОВАНИЙ АНАЛІЗ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ**

Навчальний посібник

Київ 2009

Схвалено, затверджено та рекомендовано до друку кафедрою криміналістичної техніки ННПСК КНУВС (протокол № 9 від 17.03.2009 року) та вченою радою Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів КНУВС (протокол № 7 від 03.04.2009 року).

Рецензенти:

В.А. Даманський – професор МАУП, генерал-майор

Л.А. Педик – Заслужений тренер України, доцент ВДУ

Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л.

Б 61 Міжнародний тероризм: консолідований аналіз забезпечення безпеки. – Навчальний посібник. – Київ: ННПСК КНУВС, 2009. – 72с. – (Серія „Безпека людини, суспільства, держави”).

В навчальному посібнику наведені узагальнені результати аналізу сучасного міжнародного тероризму. Висвітлюються поняття, сутність, види терористичних актів.

Дослідження виконано дослідниками Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ.

Для працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, співробітників органів правопорядку та спецслужб (МВС, СБУ, МЧС, МО України), науковців, викладачів, аспірантів, слухачів та студентів навчальних закладів.

та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – К.: НАВС України, 2002. – Ч. 2. – С. 130-133.

18. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Організований міжнародний тероризм: історія і сучасність // Тероризм і національна безпека України: Матер. міжнар. конф. – К.: НАВС України, 2003. – С. 199-203.

19. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Тероризм – глобальна проблема людства // Юридичний Вісник України. 2006. – № 39 (587). – С. 4-5.

20. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – Київ: Атіка, 2001. – 544 с.

21. Біленчук П.Д., Толочко О.Я., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л. Україна-Франція: договірні основи взаємовідносин у гуманітарній та правовій сферах. – Навчальний посібник. – Київ: ННПСК КНУВС, 2009. – 78 с.

22. Сав'юк О.В. Проблеми криміналістичної класифікації терористичних актів // Право і суспільство. 2007. – № 2. – С. 88-96.

23. Сав'юк О.В. Розробка методики розслідування терористичного акту // Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості: Матер. міжнар. наук.-практичної конф. – Львів: Львів. ЮІМВС України, 2005. – С. 3-9.

24. Сав'юк О.В. Особливості методики розслідування терористичних актів // Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2007. – С. 370-398.

25. Сав'юк О.В. Тероризм – глобальна проблема суспільства // Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації професійних спілок України, 2002. – № 2. – С. 211-214.

26. Сав'юк О.В. Особа терориста, як елемент криміналістичної характеристики терористичних актів // Актуальні проблеми кримінального та кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування: Збірник тез доповід. круг. стол. – Хмельницький: ХГУП, 2003. – С. 206-209.

27. Сав'юк О.В. Криміналістична класифікація терористичних актів // Право України, 2004. – № 5. – С. 109-114.

28. Сав'юк О.В. Дефініція тероризму: кримінально-правові та криміналістичні аспекти // Право і безпека, 2004. – № 3, 4. – С. 30-34.

29. Сав'юк О.В. Проблеми незаконної міграції, як детермінанти міжнародного тероризму в Україні // Проблеми підготовки та вдосконалення професійної діяльності працівників міліції громадської безпеки. Матер. міжнар. наук.-практ. конфер. – Івано-Франківськ: ВОНР та РВД ПЮІ ЛьвДУВС, 2006. – С. 245-257.

30. Сав'юк О.В. Підхід до методики розслідування терористичного акту // Держава і закон: теорія, практика, методика, 2006. – № 1. – С. 160-168.

1. Біленчук П.Д. Заключна конференція спільної американсько-української Науково-дослідної програми академії правових наук України та Національного інституту юстиції Департаменту юстиції США // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2002. – № 1 (28). – С. 247-261.
2. Біленчук П.Д. Кібернетична, високотехнологічна й економічна злочинність – світова проблема сьогодення // Крок, 2002, – № 23. – С. 1-2.
3. Біленчук П.Д. Основи методики розслідування терористичних актів // Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів. – Навч. посіб. – К.: МАУП, 2007. – С. 360-398.
4. Біленчук П.Д. Фінансова розвідка // Юридичний вісник України, 2006. – № 30-578. – С. 6-7.
5. Біленчук П.Д. Фінансова розвідка: право, економіка, безпека // Бизнес и безопасность, 2008. – № 2 (64). – С.47-50.
6. Біленчук П.Д., Біленчук Д.П. Страхове право. Підручник. – К., 1999. – 368 с.
7. Біленчук П.Д., Гавловський В.Д., Романюк Б.В. та ін. Комп'ютерна злочинність: суперхакери і кіберполіцейські. – Київ: Атіка, 2002. – 240 с.
8. Біленчук П.Д., Гасанов Р.И., Задояний М.Т. Современный международный терроризм: сущность, правовые и психологические основы противодействия // Економіка. Фінанси. Право, – 2008, – №3. – С. 31-39.
9. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: МАУП, 2007. – 512 с.
10. Біленчук П.Д., Гуцалюк М.В., Кравчук О.В., Козир М.В. Комп'ютерний тероризм: суперхакери, кібер-терористи, кібер-криміналісти. – Монографія / За заг. ред. П.Д. Біленчука. – Київ: Наука і життя, 2008. – 291 с.
11. Біленчук П.Д., Задояний М.Т. Правові і управлінські засади моніторингу, контролю, аналізу фінансового сектору економіки: міжнародний і вітчизняний досвід // Економіка, фінанси, право: АТ „Аналітик”, 2008. – № 3. – С. 27-30.
12. Біленчук П.Д., Козир М.В., Стеценко Ю.В. Засоби масової інформації і тероризм: віхи історії // Право і безпека, Науковий журнал, 2003. – № 2, 4. – С. 21-29.
13. Біленчук П.Д., Кофанов А.В. Організований міжнародний тероризм // Крок, 2002, – № 1/4. – С. 1-7.
14. Біленчук П.Д., Кравчук В.В., Кравчук О.В., Кулик В.М. Сучасний тероризм: світові, вітчизняні та регіональні тенденції. – Навч. посіб. – Хмельницький: Хм.ЦНТЕІ, 2008. – 212 с.
15. Біленчук П.Д., Кравчук О.В., Міщенко В.Б., Пілюков Ю.О. Інформаційна діяльність в правознавстві: Монографія. / За редакцією П.Д. Біленчука. – Київ: Наука і життя, 2007. – 244 с.
16. Біленчук П.Д., Лютий І.О. Банківське право: українське та європейське. Навчальний посібник. – К., 1999. – 340 с.
17. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Криміналістична характеристика терористичних актів // Теорія та практика застосування чинного кримінального

Передмова	4
Розділ 1. Загальна характеристика тероризму в Україні, Європі і світі:	
міжнародний і вітчизняний аналіз.....	5
1.1. Сучасний тероризм: загрози, виклики, небезпеки	5
1.1.1. Тероризм – світова проблема людства	5
1.1.2. Поняття, сутність тероризму: соціально-правові та кримінолога-криміналістичні засади	10
1.2. Міжнародний тероризм: поняття, сутність, характеристика, види	17
1.2.1. Характеристика міжнародного тероризму	17
1.2.2. Основні види терористичних актів: історія і сьогодення	19
Розділ 2. Запобігання, протидія і розслідування терористичних актів:	
міжнародний та вітчизняний досвід.....	25
2.1. Загальні засади розслідування терористичних актів	25
2.1.1. Поняття і криміналістична характеристика терористичних актів	25
2.1.2. Криміналістична класифікація терористичних актів	29
2.1.3. Загальні засади методики розслідування терористичних актів	34
2.2. Профілактика тероризму – запорука національної безпеки України	42
2.2.1. Концептуальні засади запобігання вчинення терористичних актів: регіональний, національний і міжнародний аналіз та контроль	42
2.2.2. Запобігання фінансуванню тероризму: методи, засоби, прийоми	52
2.3. Національна система фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму	58
2.3.1. Фінансовий контроль над легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму	58
2.3.2. Взаємодія міжнародних і національних організацій при запобіганні, розслідуванні злочинів пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму	62
2.4. Міжнародно-правові засади порозуміння, взаємодії, партнерства в процесі запобігання і протидії тероризму	65
2.4.1. Міжнародне співробітництво при розслідуванні терористичних актів	65
2.4.2. Взаємодія органів правопорядку та спецслужб при розслідуванні міжнародних терористичних актів	67
Використана і рекомендована література	70

ПЕРЕДМОВА

Світовою спільнотою тероризм визнаний найгострішою проблемою сучасності, загрозою для функціонування всієї системи міжнародної безпеки. Сьогодні тероризм являє собою реальну загрозу будь-якій державі і рівень його суспільної небезпеки постійно зростає. Під впливом численних факторів в політичній, економічній, соціальній, релігійній сферах діяльності суспільства він постійно змінює свої форми, поступово набуває своїх крайніх проявів.

Питання боротьби з тероризмом, зокрема його міжнародними проявами, особливо загострилися після подій 11 вересня 2001 р. в США та захоплення заручників у Москві 23 жовтня 2002 р. І хоча на даний час Україна в цілому, а Хмельницька область, зокрема, не розглядається лідерами міжнародних терористичних та релігійно-екстремістських організацій як об'єкт для здійснення терористичних атак. Водночас, існують окремі передумови та чинники, які посилюють загрозу виникнення терористичних проявів. Такими чинниками зовнішнього та внутрішнього характеру поширення тероризму в нашій державі є:

– можливе перебування на території України прихильників терористичних організацій;

– використання лідерами терористичних структур території України з метою одержання додаткових джерел фінансування шляхом участі їх прихильників у контрабандних операціях, нелегальній міграції, наркобізнесі, виготовленні фальшивих грошей тощо;

– негативні аспекти міграційних процесів, що привели до збільшення кількості нелегалів;

– наявність на території України об'єктів (підприємств, лабораторій), на яких виробляються і використовуються небезпечні хімічні, біологічні та радіаційні матеріали і речовини, що створювали об'єктивні передумови для можливого вчинення актів технологічного тероризму.

У нашій країні розвитку тероризму сприяють глибока соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, зубожіння та люмпенізація значної частини населення, процеси соціального розшарування, розвиток кримінальних підприємницьких структур, корумпованість державного апарату, девальвація моральних та духовних цінностей.

Проведений аналіз свідчить про те, що найбільш поширеною в Україні мотивацією вчинення терактів виступає: кримінальна діяльність, особливо її транснаціональні форми; намагання перешкодити громадській, політичній або економічній діяльності; створення ускладнень або напруження у міждержавних відносинах. Тому дослідження, пов'язані з розробкою обґрунтованої методології комплексного аналізу міжнародного тероризму, правових основ та міжнародно-правових засад запобігання та протидії фінансуванню тероризму, концептуальний аналіз стану терористичної уразливості енергетичного, транспортного комплексів, техногенно-небезпечних військових об'єктів, а також розробка методики оцінювання загроз терористично уразливих об'єктів, комплексної методики запобігання та протидії терористичним актам є важливим загальнодержавним та регіональним завданням.

безпосередньо здійснюють взаємодію (органи досудового слідства) та органами, що здійснюють організацію такої взаємодії (НЦБ Інтерполу, представники МВС в посольствах, представники іноземних держав в посольствах своїх держав в Україні, Генеральна прокуратура України, Міністерство юстиції України).

Література

1. Біленчук П.Д. Пріоритетні напрямки розвитку фінансового моніторингу в Україні в світлі євроінтеграційних та світових процесів // Безпека підприємства та фінансовий моніторинг: Збірник наукових праць. – К.: Екслібрис, 2008. – С. 48-54.

2. Біленчук П.Д., Борисова Л.В., Кочетов В.І., Лютко Р.К. Використання інформаційних технологій для фінансового моніторингу обігу підакцизних товарів: стан і шляхи удосконалення // Право і безпека: Науковий журнал, 2003. – № 2, 4. – С. 87-92.

3. Біленчук П.Д. Міжнародне співробітництво при розслідуванні трансконтинентальних злочинів // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник наукових статей за матеріалами п'ятої міжнародної науково-практичної конференції., Луцьк, 30-31 травня 2008 р. / Уклад. Т.Д. Климчик. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – С. 432-433.

4. Біленчук П.Д., Паніотів Є.К., Шульга О.О. Взаємодія органів правопорядку при розслідуванні міжнародних злочинів // Актуальні питання реформування правової системи України: Збірник наукових статей за матеріалами п'ятої міжнародної науково-практичної конференції., Луцьк, 30-31 травня 2008 р. / Уклад. Т.Д. Климчик. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – С. 433-434.

5. Біленчук П.Д. Транснаціональна кіберзлочинність: запобігання, протидія, розслідування // Кримінальний кодекс України в контексті європейських стандартів судочинства: (7 грудня 2007 р. м. Київ). – Київ: КНУВС ННІПСК, 2007. – С. 15.

6. Біленчук П.Д., Міщенко В.Б., Шульга О.О. Інформаційні загрози в комп'ютерних системах: характеристика сучасного стану та шляхи подолання // Бизнес и безопасность, 2008. – № 4 (66). – С. 39-40.

7. Біленчук П.Д., Міщенко В.Б., Шульга О.О. Консолідований аналіз забезпечення безпеки і інформації // Бизнес и безопасность, 2008. – № 4 (66). – С. 72-73.

8. Біленчук П.Д., Медвідь Р.М. Інформаційна безпека України в контексті становлення стратегії національної безпеки держави // Бизнес и безопасность, 2008. – № 5 (67). – С. 18-21.

здійснюють попередження, розкриття та розслідування злочинів, у тому числі транснаціональних.

Правовими підставами взаємодії правоохоронних органів України та іноземних держав є:

- міжнародні договори України;
- кримінально-процесуальне законодавство України;
- законодавство України з питань оперативно-розшукової діяльності;
- відомчі та міжвідомчі нормативні акти.

Загальними принципами взаємодії у криміналістиці є:

- законність;
- самостійність учасників взаємодії у виборі засобів і методів своєї роботи;
- чітке розмежування компетенції і розподіл посадових обов'язків;
- найбільш раціональне і оптимальне використання професійних можливостей суб'єктів спільної діяльності;
- керівна роль слідчого (єдине керівництво спільної діяльністю).

На відміну від загальних принципів взаємодії, для принципів взаємодії правоохоронних органів України та іноземних держав є характерним відсутність таких принципів як самостійність учасників взаємодії у виборі засобів і методів своєї роботи та керівна роль слідчого.

Указане зумовлено тим, що порядок здійснення взаємодії з правоохоронними органами іноземних держав чітко регламентований законодавством України. Зокрема, міжнародні договори України встановлюють порядок отримання правоохоронними органами України правової допомоги у кримінальних справах, а також здійснення інших видів взаємодії у сфері кримінального судочинства; порядок використання можливостей Національного центрального бюро Інтерполу регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 року № 220 „Про Національне центральне бюро Інтерполу”, нормативними актами МВС України та міжвідомчими актами; порядок співробітництва з представниками МВС України в посольствах України в інших державах регламентується відповідними нормативними актами МВС України.

Порядок виконання запитів правоохоронних органів України, зокрема, щодо проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів на території іноземних держав регулюється, відповідно, законодавством відповідних держав. У той час порядок виконання запитів правоохоронних органів іноземних держав в Україні регулюється законодавством України.

Таким чином принципами взаємодії правоохоронних органів іноземних держав є:

- законність;
- взаємність;
- дотримання встановленого порядку взаємодії; рівноправність повноважень органів різних держав, які здійснюють взаємодію;
- забезпечення правового захисту рівності учасників кримінального процесу на території держав-учасниць міжнародного договору.

До цього варто також додати принцип чіткого розмежування компетенції і розподілу посадових обов'язків між правоохоронними органами, що

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ, ЄВРОПІ І СВІТІ: МІЖНАРОДНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ АНАЛІЗ

1.1. Сучасний тероризм: загрози, виклики, небезпеки

1.1.1. Тероризм – світова проблема людства

На всіх етапах свого історичного буття людина завжди прагнула осмислити, зрозуміти, досягнути як саму себе, так і світ навколо себе, себе у світі і світ у собі. Такий вже спосіб людського буття. І в цьому аспекті не є виключенням і світ права. Людство здавна цікавили і цікавлять природа й сутність людських взаємовідносин, норм, правил, які визначають їх характер та властивості. У колі людського осмислення завжди були й є такі поняття як „рівність”, „свобода”, „справедливість”, „закон”, зміст яких проливає світло на специфіку природи права, його онтологічні основи, цінності та значимості як у житті людини, так і суспільства в цілому¹. Тобто ті проблеми, якими здебільшого переймається філософія права з її постійним пошуком істини про право.

Сьогодення суспільного життя вимагає обґрунтування з позиції філософії і юриспруденції феномена права в його співвідношенні з категоріями волі, свободи, моралі. Тому вивчення вітчизняних і зарубіжних літературних джерел та фактичних даних діяльності законодавчої, виконавчої і судової влади, повинно базуватися і торкатися достатньо новітніх проблем політичної та інформаційно-правової дійсності.

Становлення і розвиток прав людини нерозривні з еволюцією змісту самого принципу рівності у різні епохи і різних соціальних утвореннях.

Перші ідеї загальної рівності людей виникають ще в стародавні часи, розвиваючись згодом у різних формах і напрямках, наповнюючись на різних історичних етапах більш досконалішим змістом. Подібна еволюція властива й їх практичному втіленню у правових актах. Його первинні моделі мали, як ми вже зазначали, станово-обмежувальний характер. Так згодом вони зазнавали модернізації шляхом збагачення змісту, поширення на інші соціальні групи та країни.

Будуючи свою політику в галузі прав людини, наша держава бере за взірць ті норми, які сформульовані в цілому ряді документів Організації Об'єднаних Націй та інших авторитетних міжнародних організацій, і які прийняті як своєрідні еталони громадянських прав у світовому співтоваристві.

До документів, які відіграють найважливішу роль у формуванні нашої політики у сфері прав людини, відноситься „Загальна декларація прав людини”, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р.

¹ Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д., Сливка С.С. Філософія права: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 1999. – 208 с.

У Декларації всі люди проголошуються вільними і рівними у своїх правах і гідності, оголошується невід'ємне право кожного на життя, свободу і особисту недоторканість, вказуються політичні і особисті, а також перераховуються соціально-економічні права і свободи.

Положення Загальної декларації прав людини пізніше були розвинені в Міжнародних пактах з економічних, соціальних і культурних прав, а також громадських і політичних прав, прийнятих у 1966 р. Була також прийнята „Декларація прав дитини”.

Утвердження принципу панування права передбачає законодавче визнання, закріплення і захист усіх юридично значимих аспектів свободи людини як духовної особистості, як вільного, незалежного й автономного суб'єкта у всіх сферах суспільного життя.

Відповідні сучасні вимоги у даному питанні віднайшли свій належний вияв у Конституції України, прийнятої п'ятою сесією Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Зокрема, ст. 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої (ст. 35). Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних та інших інтересів, які не посягають на права і свободи інших людей. До того ж ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах на належність чи незалежність до політичних партій або громадських організацій (ст. 36).

Досить суттєвим у плані конституційно-правового закріплення моральної, релігійної і в цілому духовної свободи й автономії особи є також положення Конституції про захист державою гідності особи (ст. 28); про право кожної людини на свободу та особисту недоторканість (ст. 29); недоторканість житла (ст. 30); про гарантування таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); про особисту і сімейну таємницю (ст. 32) тощо.

Таке правове визначення, закріплення і захист свободи особи у відповідних сферах суспільного життя є необхідною умовою нормального буття і функціонування не лише неправових соціальних норм і регуляторів (моралі, релігії, етики, естетики тощо), але і самого права у загальній системі соціальних норм і соціальної регуляції даного суспільства.

Визнання і захист прав та свобод людини стали сьогодні могутнім фактором, чітким орієнтиром прогресивного розвитку всього світового співтовариства у напрямку до співтовариства правових держав, критерієм гуманізації внутрішньої і зовнішньої політики його членів.

Держава, як відомо, постає, насамперед, формою організації суспільства, основним суб'єктом якого є людські індивіди. Від їх соціально-політичної, правової зрілості залежить сила і міць будь-якої держави, а правової у першу

У сучасній науковій юридичній літературі питання протидії міжнародній злочинності, зокрема міжнародного співробітництва у вказаній сфері, здійснюються у межах таких юридичних наук як міжнародне право, міжнародне кримінальне та кримінально-процесуальне право, кримінологія, управління, політологія, криміналістика. Тому, у відповідних дослідженнях можна зустріти досить різноманітні підходи й до розуміння міжнародного співробітництва, взаємодії і, зокрема, таких понять, як міжнародні злочини, транснаціональні злочини тощо.

Але для того, щоб розглянути питання міжнародного співробітництва з криміналістичної точки зору, зокрема, питання співробітництва і взаємодії органів досудового слідства України з відповідними органами іноземних держав під час розслідування злочинів ми не можемо не торкатись теоретичних положень міжнародного права й кримінально-процесуального права. Указане зумовлено тим, що діяльність з розкриття та розслідування злочинів, це діяльність регламентована законодавством: для України це Конституція України, закони України „Про міліцію”, „Про оперативно-розшукову діяльність”, Кримінально-процесуальний кодекс, відомчі нормативні акти тощо. Якщо ж ми говоримо про розслідування злочинів з іноземним елементом, тобто коли:

- злочин вчинюється на території декількох держав;
- злочин вчинюється на території однієї держави, а злочинний наслідок має місце на території іншої держави;
- суб'єктом злочину є громадянин (громадяни) іншої держави, то нормативною базою розслідування таких злочинів будуть також й міжнародні договори України з питань міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства, а також нормативні акти, що регулюють порядок міжнародного співробітництва в рамках міжнародних об'єднань загального й регіонального характеру (тобто міжнародних організацій таких як ООН, Інтерпол, Європол, БКБОЗ СНД тощо).

Сучасне міжнародне право виділяє дві основні форми міжнародного співробітництва:

- договірно-правову (укладання договорів у сфері кримінального судочинства);
- інституційний механізм (співробітництво в рамках міжнародних об'єднань загального і регіонального характеру).

2.4.2. Взаємодія органів правопорядку та спецслужб при розслідуванні міжнародних терористичних актів

Особливістю взаємодії правоохоронних органів різних держав є те, що суб'єктами такої взаємодії є:

1. Спеціально уповноважені органи державної влади України до компетенції яких відноситься організація співробітництва й взаємодії з правоохоронними органами іноземних держав з питань кримінального судочинства, у тому числі з питань попередження, розкриття та розслідування злочинів;
2. Органи досудового слідства України, які відповідно до своєї компетенції

окремими видами кримінальних злочинів стало укладення міжнародних угод. Зокрема, в період рабовласництва і феодалізму широке поширення мали двосторонні договори про видачу злочинців. Пізніше стали укладатись договори про взаємне виконання слідчих і судових доручень, взаємне надання відомостей про деякі злочини і злочинців, їх розшук та затримання. Широке розповсюдження таке співробітництво отримало в ХІХ сторіччі. Зростання злочинності примусило держави шукати нові види співробітництва. Почали виникати спеціальні міжурядові і неурядові міжнародні організації. Держави почали періодично скликати міжнародні конгреси, конференції й інші форуми, де наряду з обговоренням проблем боротьби зі злочинністю визначались конкретні превентивні заходи міжнародного характеру.

Ствердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У зв'язку з цим, поряд з іншими державними органами, які вирішують завдання поточних і перспективних питань економічного розвитку, проблем культури, науки, освіти, оборони і державної безпеки, зовнішньої політики і т. ін. кожна держава створює і такі, які діють, головним чином, для охорони і захисту права, тобто здійснення діяльності, яка на практиці і в теорії називається правоохоронною, а якщо вона виходить за межі країни, узгоджена з іншими країнами чи міжнародними організаціями, то така діяльність носить характер міжнародної правоохоронної діяльності.

На сьогодні лише скоординовані дії держав, пов'язаних між собою багатьма ланками політичного, економічного, фінансового та культурного життя, можуть дати позитивні результати у міжнародному співробітництві в боротьбі зі злочинністю, особливо у запобіганні поширенню таких злочинів, як відмивання незаконно одержаних доходів, незаконна торгівля зброєю, наркобізнес тощо.

У боротьбі з транснаціональною злочинністю накопичений достатній світовий досвід міжнародного співробітництва. Основними факторами, що визначають необхідність об'єднання зусиль держав в боротьбі зі злочинністю, є інтеграція в світове співтовариство та інтернаціоналізація злочинності.

Що стосується основних форм боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, то необхідно відмітити, що розвиток міжнародного співробітництва у цій галузі пройшов досить довгий шлях.

Спочатку використовувались найпростіші форми, наприклад, досягнення домовленості про видачу особи, що скоїла злочин, чи про будь-які інші дії, пов'язані з тим чи іншим злочином.

У подальшому виникла необхідність обмінюватися інформацією, причому обсяг цієї інформації постійно розширювався: якщо раніше вона стосувалась окремих злочинців і злочинів, то пізніше вона наповнюється все новим змістом, стосується практично всіх сфер боротьби з організованою злочинністю, включаючи статистику і наукові дані про причини, тенденції, прогнози злочинності тощо.

На певному етапі виникає необхідність обмінюватися досвідом. По мірі розвитку науково-технічного прогресу, співробітництво в цій сфері видозмінюється і відіграє все більш значущу роль у відносинах між державами, у світі поступово формуються окремі форми і напрями такого співробітництва, а також певні принципи.

Її буттєвість вимагає того, щоб громадяни були не тільки об'єктами владних розпоряджень, виконавцем існуючих у даній державі законів, але й свідомими суб'єктами власних прав, своїх повноважень, визначених як правовим законом, так і нормами загальнолюдської моралі. Тобто, щоб вони мали розвинену громадянську свідомість як умову і наслідок буття громадянського суспільства, уявлення про яке формується в органічному зв'язку з ідеєю правової держави.

Водночас звернемо увагу й на деяку парадоксальність терміну „громадянське суспільство”, зміст якого не відповідає назві. Річ у тім, що співтовариством громадян є не громадянське суспільство, а держава як політичний феномен. У сфері ж громадянського суспільства (всупереч назві) діють не громадяни як суб'єкти публічно-владних відносин і публічного права, а приватні особи зі своїми інтересами, суб'єкти приватного права, учасники громадянсько-правових відносин.

Громадянське суспільство – це суспільство, в якому має місце і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яка сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, що покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і їх об'єднань, причому компетенція державного втручання в їх діяльність обмежена до мінімуму і чітко означена.

У процесі становлення і розвитку громадянського суспільства відбувається заміна архаїчних, традиційних форм регулювання життєдіяльності людей, утверджуються демократичні, правові норми у всіх сферах суспільного життя. Тож громадянське суспільство і правова держава складають єдине ціле і виражають міру демократизації політичного життя і політичної системи як її інституційно-правового механізму.

Різноманітність інтересів диференціює людей на різні групи, які відрізняються часто протилежними інтересами. Тому, за Гегелем громадянське суспільство нагадує поле битви, де один приватний інтерес постійно суперечить іншому. Громадянське суспільство само не може справитися з цими конфліктами. Тільки держава може примирити розрізнені інтереси. З цією метою громадянське суспільство формує державу, шляхом встановлення правових зв'язків і відношень, які створюють керуючі структури і визначають процедуру їх діяльності та співпраці.

Людина повинна розуміти, що вона не тільки має право на реалізацію своїх прав і свобод, але й має обов'язок не порушувати права інших громадян, це формулюється так: „Свобода людини закінчується там, де починається свобода іншої людини”². А повага до прав іншої людини є запорукою виконання законів у державі.

Державна влада (законодавча, виконавча, судова) повинна створювати оптимальні умови для нормального функціонування громадянського суспільства, охороняти його, сприяти подоланню конфліктних ситуацій. Держава, яка слугує громадянському суспільству, є правова держава. Громадянське суспільство і правова держава – це взаємопов'язані явища. Одне без іншої існувати не можуть.

² Кант І. Сочинения: в 6-ти томах. – М, 1965. – 1.4, ч.2 – С 162.

Ціннісність, велич людини та її призначення у Всесвіті вимагає певних умов її вітальності. Ці умови передусім закладені у дотриманні норм духовного права, вартості життя людини у суспільстві. Незаперечним є той факт, що особи, які посягають на права і свободи інших людей, вчинюють правопорушення.

В громадянському суспільстві існує певна категорія людей, які хочуть самоствердитися, які хочуть досягнути певних цілей (політичних, економічних, соціальних, ідеологічних). Дана категорія осіб добивається своєї мети за допомогою протиправних дій, у тому числі і терору, але, щоб досягнути бажаного, потрібно пройти ряд перехідних стадій. Об'єктом, якому на думку законодавця завдається найбільша шкода актами тероризму, визнається громадська безпека³, тобто життя і здоров'я людини. Отож, ні в чому не винні люди стають жертвами зухвалих фанатиків, які на перше місце ставлять ідеї.

Під тероризмом розуміються акти насилля або погрози насиллям, їх мета розсіяти жах, спонукати до дій або утриматися від них у потрібному терористам напрямку.⁴

За останнє десятиріччя одним з найбільш небезпечних нових явищ у криміногенній ситуації в Україні стало поширення організованої злочинності. За цей період виникла значна кількість організованих злочинних угруповань всіх видів, які діють у сферах кредитно-фінансової, банківської, зовнішньоекономічної діяльності, нелегального та напівлегального бізнесу, контрабанди, незаконного обігу наркотиків, зброї та вибухових речовин, а також стрімкого розвитку набувають злочини терористичної спрямованості.

Зараз триває новий небезпечний етап посилення діяльності цих формувань. Вони намагаються встановити контроль над всіма сферами малого та середнього легального бізнесу, проституцією, бізнесом розваг, точиться активна боротьба за сфери впливу, діяльність злочинних угруповань дедалі набуває міжрегіонального і міждержавного характеру, простежуються зв'язки з мафіозними структурами багатьох країн світу. Особливо небезпечним є розвиток наркобізнесу, втягування України в світову злочинну систему виробництва та розповсюдження наркотиків. Наркобізнес є одним з способів фінансування злочинів терористичного характеру.

Сьогодні бандитська тенденція посилилася в багатьох куточках колишнього СРСР. Спроба насильством добитися своїх, навіть найблагородніших цілей – новий дикий наросток на дереві державного тероризму. І найстрашніше те, що цей наросток набирає сили. Необхідно усвідомлювати, що нинішні терористи – це не аматори, що кинули в натовп саморобну бомбу, а високо підготовлені професіонали⁵. Донедавна стало звичним використання терористами останніх досягнень військової науки і техніки: реактивної авіації, супутникового зв'язку, ракет з тепловою головою наведення.

³ Емельянов В.П. Проблемы уголовно-правовой борьбы с терроризмом // Государство и право, 2000 г. – № 3.

⁴ Бояр-Сазонович, Татьяна Станиславовна Международный терроризм. Политико-правовые аспекты. – К., Львів, 1991 г. – С. 67.

⁵ Біленчук П.Д., Кофанов А.В. Організований міжнародний тероризм // Крок № 1. Січень 2002.

рахунках або вносяться в банківські та інші кредитно-фінансові установи за межами України;

– платіжні документи (акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи) виражені в іноземній валюті або монетарних металах;

– монетарні метали – золото та метали іридієво-платинової групи в будь-якому вигляді і стані, за виключенням ювелірних, промислових і побутових виробів з цих металів та лому цих металів.

Інше майно. Під іншим майном необхідно розуміти окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. До речей можна віднести нерухомість, антикваріат, прикраси та коштовності, транспортні засоби та інше.

Для виявлення складу злочину пов'язаного з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, необхідно проаналізувати діяльність по здійсненню суб'єктами господарювання (акціонерними товариствами, товариствами з обмеженою відповідальністю, товариствами з додатковою відповідальністю, повними товариствами, командитними товариствами) господарсько-фінансових операцій. Якщо в процесі перевірки буде встановлено, що: легальні джерела доходів у фізичної чи юридичної особи не відповідають їх операціям з великими грошовими сумами; придбана нерухомість; суми укладених угод значно перевищують доходи юридичної або фізичної особи, то все це вказує на те, що тут присутні ознаки предмета легалізації – доходів, отриманих злочинним шляхом. Причому джерело отримання даних доходів може бути різноманітним, вони можуть бути отримані внаслідок вчинення таких злочинів як терористичний акт; незаконної торгівлі наркотиками; незаконної торгівлі зброєю, виробами та товарами (наприклад, контрабанда); незаконного використання праці (чорний ринок праці); торгівлі людьми; експлуатації проституції; незаконної торгівлі людськими органами та тканинами; фінансового шахрайства; хабарів державними службовцями; злочинів, пов'язаних з ринком цінних паперів (включаючи внутрішню торгівлю та махінації з цінами на акції) та незаконного звернення про вкладення коштів; захвату заручників; крадіжки або вимагання; фіктивного банкрутства та ін.

2.4. Міжнародно-правові засади порозуміння, взаємодії, партнерства в процесі запобігання і протидії тероризму

2.4.1. Міжнародне співробітництво при розслідуванні терористичних актів

У сучасному світі держави тісно пов'язані одна з одною.

Цей взаємозв'язок проявляється в об'єктивній необхідності вступати в ті чи інші взаємовідносини, у тому числі у сфері міжнародної боротьби зі злочинністю. Про необхідність такого співробітництва фахівці стали говорити з другої половини XIX сторіччя, а конкретні його форми обговорювались на багатьох міжнародних конференціях, присвячених питанням боротьби зі злочинністю.

Ще з давніх часів головним видом співробітництва держав у боротьбі з

Фінансової операції чи укладання угоди вочевидь законодавець вжив сполучник „чи” між „фінансовою операцією” і „укладання угоди”, маючи на увазі не просто перелік дій, а альтернативу – тобто вчинення діяння не передбачає вчинення і фінансової операції і укладання угоди – достатньо чогось одного. Необхідно відмітити і те, що визначення такого поняття як „угода” відсутнє в чинному законодавстві України, в свою чергу, цивільним законодавством передбачено укладання правочину (договору).

З коштами або іншим майном – вживання сполучника або в даному словосполученні є аналогічним із словосполученням „фінансової операції чи укладання угоди”.

Одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів (форма легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом) – дане формулювання передбачає, що між коштами, іншим майном та вчиненням суспільно небезпечного протиправного діяння, яке передувало легалізації повинен існувати причинний зв'язок.

А також, вчинення дій спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення – є тотожною першій формі легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

А так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів – є тотожною першій і другій формі легалізації (відмивання) доходів отриманих злочинним шляхом.

При розслідуванні злочинів пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму предметом легалізації (відмивання) доходів отриманих злочинним шляхом можуть бути грошові кошти чи інше майно, здобуте злочинним шляхом.

Під грошовими коштами необхідно розуміти:

– валюта України – грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських квитків, монет та в інших формах, які знаходяться в обігу і є законним платіжним способом на території України, а також вилучені з обігу або такі, які вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які знаходяться в обігу, засоби на рахунках, вкладах в банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;

– платіжні документи (акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи) виражені в валюті України;

– іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських квитків, монет, що знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, що знаходяться в обігу, засоби в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які знаходяться на

Лише у 1995 р. на території України зареєстровано майже 240 кримінальних проявів терористичного спрямування, 164 з яких вчинено шляхом вибуху, 55 – обстрілами з гранатометів, автоматів та іншої зброї, захоплено 11 заручників, вчинено посягання на 14 депутатів усіх рівнів та 8 працівників правоохоронних органів. Внаслідок цих акцій загинуло понад 70 осіб, зруйновано або пошкоджено близько 170 різних будівель і 70 автомобілів. У злочинців вилучено десятки одиниць вогнепальної зброї та набоїв до неї, вибухових пристроїв тощо.

Міжнародний досвід свідчить, що зниження активності терористичної діяльності можливе лише за умови протидії з боку держави скоординованими зусиллями спеціально сформованих сил.

Боротьба з проявами тероризму в нашій державі виступає одним із найбільш пріоритетних завдань, вирішення яких неможливе без термінового створення державно-правової системи запобігання та боротьби з тероризмом.

З цією метою, з урахуванням досвіду боротьби з тероризмом в інших країнах, необхідно продовжувати роботу, спрямовану на вдосконалення чинного законодавства, передбачити посилення відповідальності за найбільш небезпечні злочини, вчинені з метою тиску на державні органи та громадськість.

Проведення внутрішніх заходів необхідно поєднувати з багатостороннім міжнародним співробітництвом, всіляко сприяти розвитку взаємодії правоохоронних та інших державних органів України з відповідними організаціями та правоохоронними органами зарубіжних країн у боротьбі з організованою злочинністю та тероризмом.

За наявності понад десяти міжнародних конвенцій з проблем боротьби з тероризмом, зокрема Європейської конвенції по боротьбі з тероризмом (1977 р.), Римської конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (1988 р.), Міжнародної конвенції про боротьбу з захопленням заручників (1979 р.) та інших, які приймалися у різні часи та з різними, подекуди із протилежними, підходами й оцінками щодо одних і тих самих подій, ускладнюється порядок їх застосування, унеможливується забезпечення відповідної організації взаємодії між державами-учасниками ліквідації терористичних конфліктів.

Українські вчені, які досліджують дану проблему (Ємельянов В., Глушков В., Кондратьєв Я., Ліпка В. та інші) зазначають, що сьогодні є нагальна потреба створення і прийняття міжнародним співтовариством Єдиної конвенції з питань боротьби з тероризмом, в якій, з урахуванням міжнародного досвіду захисту прав людини, було б визначено поняття тероризму та терористичного акту, передбачено чіткий порядок взаємодії держав та умови обов'язкової видачі терористів зацікавленій країні, правовий статус держав, які здійснюють терористичну політику.

Міжнародний досвід боротьби з тероризмом свідчить про надзвичайну важливість створення механізму реалізації положень конвенції з боку органів, які виконують поліцейські функції:

- 1) Визначення їх прав і обов'язків;
- 2) Налагодження взаємодії органів, які виконують поліцейські функції у боротьбі з тероризмом по лінії Інтерполу та Європолу;
- 3) Координація дій між державами, особливо між правоохоронними

структурами, які здійснюють боротьбу з тероризмом;

4) Врегулювання правової сторони взаємодії, наприклад, шляхом підписання Міжнародної конвенції з широкого кола питань, зокрема щодо обміну інформацією, спільних практичних дій на кордонах, відстеження місць знаходження та пересування осіб, схильних до вчинення терористичних актів, контролю за обігом зброї, вибухових речовин тощо.

1.1.2. Поняття, сутність тероризму: соціально-правові та кримінологічно-криміналістичні засади

На сьогоднішній день, у таких складних умовах існування нашого суспільства проблемою номер один є тероризм. Після подій 11 вересня 2001 року в США суспільну небезпечність даного злочину пояснювати не потрібно, в цей день три тисячі людей тридцяти чотирьох національностей втратили своє життя в Нью-Йорку, Вашингтоні і Пенсільванії, стали жертвами безпрецедентної за розмахом терористичної атаки. Вони зникли на очах рідних і друзів, коли весь світ спостерігав цю подію з жахом і відчаєм. Вересневі атаки змінили світовий порядок. Важко сьогодні уявити всі наслідки цієї події, але світове співтовариство відчуло, що світ став більш небезпечним і незахищеним порівняно з тим яким він був раніше. Дивно, але це факт, події в Нью-Йорку та терористичні атаки в США, стали для людства своєрідним „новим-старим” явищем. Тобто всі знали що такі загрози є, але давно про це забули. Після викрадення „Армією визволення” Патриції Херст чи вбивства Джона Кеннеді ніхто не писав, що тільки за один день „світ став іншим”, що в цей день „всі почули себе беззахисними”, що далі „такого життя яке було раніше вже не буде”. Шкода, але тепер всі емоції та вигуки які так довго накопичувалися одномоментно вилились на сторінках газет та екранах телевізорів. Звичайно, краще пізно чим ніколи, але краще все ж таки було б раніше⁵. Над громадянським суспільством нависла така небезпека, яка може зруйнувати не тільки це суспільство, але і людство в цілому.

Заглянувши в історію, можна побачити, що тероризм супроводжує людство з давніх часів, як тільки влада над людьми стала приносити матеріальні блага і перетворилася в мрію окремих особистостей, для яких не існувало поняття християнських заповідей, моралі, людяності. В ХХІ столітті він перетворився в біду „без границь”, на що вплинули технічний прогрес і боротьба за владу в світі деяких релігійних екстремістських течій і цілих релігій. Розвиток техніки, транспортних засобів і можливості міждержавних повідомлень різко підвищив мобільність терористів. Заложивши бомбу в одній державі, злочинець може знаходитися в сотнях і навіть тисячах кілометрів від небезпечного місця.

Тому в світі з'явилися нові загрози безпеки і дане питання повинно стати на сьогоднішній день першочерговою проблемою в пріоритетах міжнародного співробітництва.

Під цими новими загрозами необхідно розуміти такі: тероризм, руйнування довкілля (оточуючого середовища); екологічні кризові ситуації; поширення СНІДу та інших епідемій; міжнародна злочинність; нелегальний обіг зброї та радіоактивних речовин; наркобізнес; порушення прав людини; внутрішні конфлікти; неконтрольована міграція; проблема біженців тощо. Тероризм – це

була представлена програма „Знай свого клієнта”, яка зобов'язала фінансові інститути вивчати своїх клієнтів та їх діяльність, аби захистити себе від потенційної можливості ненавмисно стати каналом для відмивання грошей і фінансування тероризму.

У Німеччині в підтримку до параграфу 261 „Відмивання грошей” Кримінального кодексу країни в 1993 р. був прийнятий Закон про виявлення прибутків від тяжких кримінальних злочинів (фактично закон про боротьбу з відмиванням грошей), який звернутий до структур, що забезпечують легальність готівкового обігу: кредитних установ, фінансових інститутів, страхових компаній, ігорних домів, федеральній пошти та деяких приватних осіб (наприклад, до адвокатів та нотаріусів).

У Швейцарії 1 квітня 1998 р. також набрав чинності новий закон про боротьбу з відмиванням грошей. Він передбачає підвищення контролю за банками та фінансовими посередниками, причому його здійснюють як органи федеральної влади, так і різноманітні професійні організації. Між тим, за швейцарським законодавством під підозрою може опинитися будь-який вкладник або підприємець, оскільки в законі не прописаний граничний розмір сумнівної суми.

Легалізація – це новий склад злочину, ознаки якого можна знайти при аналізі фінансових операцій з грошовими коштами, угод з іншим майном при здійсненні підприємницької чи іншої економічної діяльності.

Так, кримінальна відповідальність за вказану категорію злочинів, в повному обсязі встановлена лише з 2001 року. До цього існувала лише кримінальна відповідальність за легалізацію доходів, отриманих внаслідок незаконних операцій з наркотичними засобами. При чому з прийняттям Закону України „Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 28 листопада 2002 року, з'являється повністю нова диспозиція статті 209 Кримінального Кодексу України.

Відповідно до ст. 209 Кримінального кодексу України під легалізацію (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом необхідно розуміти вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Проаналізувавши диспозицію ст. 209 Кримінального кодексу України з точки зору лексичного значення елементів даного складу злочину, можна дійти таких висновків.

Вчинення – слово „вчинення” не є однозначним – принаймні, що стосується закінченості діяння. Це означає потребу встановлення закінченості або незакінченості шляхом використання інших, більш спеціальних методів тлумачення.

місцезнаходженням банку на паперових носіях способами, які забезпечуватимуть їх гарантовану доставку і конфіденційність, наприклад, шляхом передавання запечатаного пакета з інформацією підприємству зв'язку чи іншому спеціалізованому підприємству для відправлення засобами спецзв'язку (кур'єрською, фельд'єгерською поштою тощо) згідно з Правилами приймання, оброблення та доставки кореспонденції банківських установ спецзв'язком Державного комітету зв'язку та інформатизації України, або шляхом доставляння пакета представником банку, або його передавання підприємству зв'язку для відправлення рекомендованим чи цінним листом відповідно до Правил користування послугами поштового зв'язку України.

2.3.2. Взаємодія міжнародних і національних організацій при запобіганні, розслідуванні злочинів пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму

На рубежі XX-XXI ст. відмивання „брудних” грошей стало невід'ємною складовою будь-якої кримінальної діяльності, основною ланкою всієї економічної злочинності. Діяльність по легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, тісно пов'язана з діяльністю організованих злочинних груп і злочинних організацій, оскільки роздержавлення і приватизація державного майна за відсутності надійного правового регулювання цих процесів призвели до незаконного нагромадження ними капіталу, який прихований від державного обліку. Вони поширили свій вплив на кредитно-фінансову та банківську системи, страхову діяльність, галузі зовнішньоекономічної діяльності. Домінуючими напрямками їх діяльності стали: „перекачування” валютних коштів на рахунки закордонних банків; „відмивання” і вкладання грошей, здобутих незаконним шляхом, у нерухомість, цінні папери; фінансування легальної комерційної, благодійної діяльності, фінансування терористичних актів. Тому у розвинутих країнах боротьба з відмиванням грошей виділена як окремий напрям в рамках загальної концепції заходів протидії міжнародній організованій злочинності.

Першим кроком у протидії цьому явищу стало визнання наприкінці 1960-х років Конгресом США того факту, що готівка є важливим джерелом для організованої злочинності. Тому в 1970 р. там був прийнятий Закон „Про звітність з готівкових та валютних операцій”, який започаткував посилення боротьби державної системи з відмиванням злочинних доходів.

Проаналізувавши чинне антилегалізаційне законодавство деяких країн світу, можна виділити такий загальний аспект боротьби з цим злочином, як залучення до співпраці з правоохоронними структурами різноманітних фінансових інститутів – як банківських, так і небанківських. Співпраця, в свою чергу, передбачає, що на персонал фінансово-кредитних установ покладаються обов'язки розпізнавати сумнівні угоди та повідомляти про них компетентні органи. А оскільки такі дії суперечать зобов'язанню зберігати банківську таємницю, то у багатьох країнах, які активно борються з відмиванням грошей і фінансування тероризму, видаються нормативні акти, що врегульовують ці питання.

У 1995 р. США в роз'ясненнях до Закону про таємницю банківських вкладів

загроза не тільки правам людини, верховенству права і демократії, але всій внутрішній і міжнародній безпеці. Тому такі загрози вимагають їх вивчення і аналізу, а також потребують посилення міжнародної рішучості і багатостороннього співробітництва на всіх рівнях.

Тероризм у всьому світі має тенденцію до стійкого зростання: якщо у 80-х роках XX ст. фіксували від 500 до 800 (1985 р.) терористичних актів, то у 90-х роках – від 900 і до більш як тисячі. Як зазначають кримінологи, з кожним роком терористи вдосконалюють свою діяльність, терористичні акти з кожним роком стають дедалі організованішими, вчинюються з використанням вибухових речовин і сучасної зброї, завдають шкоди здоров'ю і забирають життя людей. У Росії в 1996 р. кількість терористичних акцій збільшилася в 2,5 рази порівняно з двома попередніми роками. В міжнародному масштабі тероризм у XX ст. розповсюдився, як страшна епідемія.

„Тероризм”, „терор”, „терористичний акт” – що це? Кожен день на шпальтах газет ми бачимо ці слова, вони щодня лунають з наших телевізорів і радіоприймачів. А чи знають самі журналісти, про що вони пишуть, чи знають ведучі телепередач і диктори новин, про що вони говорять?

Ми схильні вважати, що ні, а якщо і знають, то далеко не всі, тому що на сьогодні, на превеликий жаль, у жодному законодавчому акті України не знайшли свого відображення перелічені терміни. Стаття 258 нині чинного Кримінального кодексу України дає визначення поняття „терористичний акт”, але воно далеко не таке, яким хотілося б його бачити в сучасному чинному кримінальному законодавстві. Тож, як можна говорити про те, про що ми самі не знаємо. Адже фахівці, які займаються цією проблематикою, на сьогодні не досягли компромісу в питанні чіткої дефініції термінології цього явища, то якою має бути реакція простих людей, котрі чують про тероризм здебільшого із засобів масової інформації.

Спираючись на результати дослідження, проведеного російським вченим Д. Ольшанським, можна стверджувати, що люди не досить чітко знають і мають уявлення про те, що таке тероризм. Із тисячі опитаних москвичів на запитання „Що таке тероризм?” 47% відповіли, що це терористичний акт, тобто визначили одне слово через два пов'язаних з ним, 38% дали суто оціночні відповіді: „злочин”, „варварство”, „насилля” тощо, 12% важко було взагалі щось відповісти на це запитання, 2% відповіли „не знаю”. І тільки 1% опитаних спробували сформулювати визначення тероризму як чийсь дії, спрямовані на досягнення якоїсь поставленої терористами мети. І коли вже навіть жителі Москви, переживши підриви жилих будинків, трагедію з захопленням заручників у театрі на Дубровці, вибух у метро, так визначають поняття „тероризм”, то громадяни України знайомі з цією проблемою ще менше.

Отже, про яку протидію цьому явищу можна вести мову, які шляхи боротьби потрібно визначати, коли суспільство взагалі не готове відповісти на це запитання, тобто дати визначення, що ж таке тероризм? З огляду на це доцільно проаналізувати результати діяльності дослідників у зазначеній галузі і висвітлити їх реальне бачення наболілої на сьогодні проблеми, тому що не тільки в практичній, а й у теоретичній сфері перебуває вирішення багатьох питань, які стосуються забезпечення ефективного національного і глобального

контролю над тероризмом. Якщо узагальнити, то слово „тероризм” тісно пов’язане з такими термінами, як „терор”, „білий терор”, „червоний терор”, „терористичний акт”. Аналіз літератури, присвяченої цій проблемі, свідчить, що загальноприйнятої дефініції тероризму нині в світі не існує. Разом з тим можна зазначити від 100 до 200 визначень тероризму, але жодне з них учені не визнають класичним.

Слово „терор” вживається в латинській (*terror*), англійській (*terror*) та французькій (*terreur*) мовах. У літературі і законодавчих актах також використовується такий термін, як терористичний акт (*akte de terroure*).

Тлумачні словники білоруської і російської мови визначають тероризм, як політику і тактику терору, а тлумачний словник В. Даля зазначає, що тероризм – це залякування, залякування карою на смерть, вбивствами і всіма жахами шаленства (несамовитості, оскаженіння). Сучасний тлумачний словник української мови пояснює тероризм як здійснювання, застосування терору; як діяльність і тактику терористів. В українській радянській енциклопедії взагалі йдеться тільки про тероризм міжнародний – це вбивства чи інші посягання на життя керівників держав, керівників і членів уряду, дипломатичних представників та інших посадових осіб, захоплення заручників і насильне викрадення повітряного судна, піратство, напади на приміщення посольств і прогресивних організацій й інші аналогічні злочини, які здійснюються і організуються імперіалістичними колами з наміром змінити внутрішню чи зовнішню політику інших держав, провокації з метою виникнення міжнародних ускладнень чи початку війни, придушення національно-визвольних рухів. А що стосується окремого визначення поняття „тероризм”, то в енциклопедії воно відсутнє. Словник міжнародного права за ред. С. Бацанова дає визначення міжнародного тероризму як сукупності суспільно небезпечних у міжнародному масштабі дій, які тягнуть за собою безглузду загибель людей, порушують нормальну дипломатичну діяльність держав і їх представників та ускладнюють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортних зв’язків між державами. З вищеведеного можна зробити висновок, що більшість визначень тероризму, які викладені в літературі, взагалі відсилають до поняття „терор”, яке ненабагато зрозуміліше і менш вивчене, ніж попереднє.

В українській радянській енциклопедії поняття „терор” висвітлено так: „Політика залякування, насильства, розправи з політичними противниками аж до їх фізичного знищення, основний метод боротьби буржуазної контрреволюції, фашистських режимів проти прогресивних сил”. Зазначимо, що це визначення робить акцент на політичній спрямованості терору (розправа з політичними противниками). Цей термін почали застосовувати після Великої французької революції, а пізніше з’явився термін „масовий терор”, що його спрямовано проти цілих класових груп, наприклад, проти „аристократів” під час Великої французької революції, і термін „індивідуальний терор”, який практикується проти окремих представників ворожого табору. К. Маркс, Ф. Енгельс, а пізніше і В.І. Ленін не відкидали доцільності застосування масового терору як певної форми революційного насилля, тому що „є один засіб скоротити, спростити, сконцентрувати родові муки старого суспільства – революційний тероризм” (К. Маркс). Але марксистсько-ленінська теорія на основі класового критерію

- поштову адресу;
- ідентифікаційний код платника податків (за наявності);
- номери рахунків в установах інших банків (за наявності).

Під час розроблення програми виявлення в діяльності клієнтів операції, що підлягають обов’язковому контролю, та інших операцій з грошовими коштами або іншим майном, пов’язаних з легалізацією (відмиванням) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму, банк визначає для себе критерії виявлення і ознаки сумнівних операцій з урахуванням вимог законодавства України та міжнародної практики.

Під час розроблення програми перевірки інформації про клієнта або операцію клієнта для підтвердження обґрунтованості або спростування підозр здійснення клієнтом легалізації (відмивання) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму, банком застосовується така процедура:

– у разі сумнівної кваліфікації операції клієнта, працівник банку, який виявив цю операцію, складає Повідомлення – документ, що містить відомості про операцію (операції). Повідомлення передається відповідальній особі, яка забезпечує реалізацію внутрішнього контролю;

– відповідальний працівник приймає остаточне рішення про визнання операції клієнта сумнівною, що підлягає обов’язковому контролю, і надання відомостей про неї до уповноваженого органу;

– у разі виявлення сумнівних операцій відповідальний працівник приймає рішення про подальші дії банку щодо клієнта і його операцій;

– у разі виявлення в діяльності клієнта сумнівної операції, банком можуть бути вчинені такі дії: звернення до клієнта з проханням про надання необхідних пояснень, у тому числі додаткових відомостей, що роз’яснюють економічне значення сумнівної операції; забезпечення підвищеної уваги до всіх операцій (угод) клієнта, що здійснюються через банк;

– проведення інших дій за умови дотримання законодавства України;

– про будь-яке рішення відповідального працівника стосовно операції (угоди) робиться відповідний запис (відмітка) в Повідомленні.

Рішення про надання уповноваженим органам інформації про значні та/або сумнівні операції та інформації про осіб, які їх здійснили, приймається керівником банку на підставі Повідомлення з відміткою відповідального працівника.

Керівник банку приймає рішення про надання інформації протягом двох робочих днів з часу здійснення важливої операції або віднесення відповідальним працівником операції до категорії сумнівної.

Банки повинні надавати інформацію на адресу відповідних органів, що зазначені в Законі України „Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, а саме:

– управлінь по боротьбі з організованою злочинністю ГУ УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

– відділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Інформацію необхідно надавати вищезазначеним органам за

- програму здійснення ідентифікації і вивчення банком своїх клієнтів;
- програму виявлення в діяльності клієнтів сумнівних операцій, що підлягають обов'язковому контролю, і інших операцій з грошовими коштами або іншим майном, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму;
- програму перевірки інформації про клієнта або операцію клієнта для підтвердження обґрунтованості або спростування підозр стосовно здійснення клієнтом легалізації (відмивання) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму;
- програму проведення документального фіксування інформації, необхідної для ідентифікації клієнта та щодо здійснених ним операцій;
- програму зберігання інформації і документів, отриманих у результаті реалізації програм здійснення внутрішнього контролю, з метою протидії легалізації (відмивання) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму;
- програму навчання працівників банку з питань протидії легалізації (відмивання) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму;
- інші програми здійснення внутрішнього контролю з метою протидії легалізації (відмивання) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму.

Банк ідентифікує і вивчає свого клієнта при проведенні банківських операцій та інших операцій відповідно до законодавства України і міжнародної практики шляхом отримання від клієнта необхідної інформації і документів.

З метою ідентифікації резидентів банку повинен визначити:

Для фізичних осіб: прізвище, ім'я, а також по батькові; дату і місце народження; місце проживання (реєстрації); місце перебування; відомості про документ, що засвідчує особу (найменування, серія і номер, орган, що видав документ, дата видачі документа); ідентифікаційний номер платника податків.

Для юридичних осіб: банк, насамперед, з'ясовує на підставі статутних документів, документів про державну реєстрацію та інших документів такі відомості: найменування; ідентифікаційний код відповідно до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України; місце реєстрації; місцезнаходження; поштову адресу; ідентифікаційний код платника податків; коди, що присвоєні юридичній особі Управлінням статистики; номери рахунків в установах інших банків (за наявності). З метою ідентифікації нерезидентів банку рекомендується визначити:

Для фізичних осіб: прізвище, ім'я, по батькові (якщо інше не передбачене законом або національним звичаєм); дату і місце народження; місце проживання (реєстрації); місце перебування; відомості про документ, що засвідчує особу (найменування, серія і номер, орган, що видав документ, дата видачі документа); ідентифікаційний номер платника податків (за наявності);

Для юридичних осіб:

- найменування;
- реєстраційний номер;
- місце реєстрації;
- місцезнаходження;

передбачає і контрреволюційний терор. При цьому революційний терор трактується як історично необхідний, прогресивний, вимушений і гуманний, що нав'язаний силами контрреволюції, яка не хоче поступитися без бою. Відповідно терор контрреволюційний (білий) є реакційним, кривавим, жорстоким, нелюдямим.

Інколи окремі автори відрізняють терор і тероризм за характером дій: терор – це відкриті, демонстративні дії, а тероризм реалізується в конспіративних, нелегальних діях. Інші автори дуже часто ці поняття вживають як синоніми. Вважатимемо, що більш точні в своїх визначеннях ті автори, які говорять, що тероризм – це злочин, а терор – спосіб дії будь-якого суб'єкта (держави, організації, фізичної особи) з використанням сили, погрози, залякування. Зокрема, в тлумаченні словнику російської мови С. Ожегова за редакцією Н. Шведової пропонується таке роз'яснення цих понять: терор – це фізичне насилля, аж до фізичного знищення, відносно політичних супротивників, а тероризм – це практика терору. Як у цьому словнику, так і в українській радянській енциклопедії йдеться про політичне спрямування терору. Польський учений А. Бернард у своїй праці „Стратегія тероризму” розмежовує ці поняття: терор є насиллям і залякуванням, яке об'єктивно використовується сильнішим відносно слабшого; а тероризм – це насилля і залякування, яке використовується слабшим відносно сильнішого.

Ще у 80-х роках XIX ст. А. Шмідт склав список із 109 визначень тероризму з метою узагальнити цей матеріал і вивести загальноприйняте визначення тероризму. Зусилля вченого виявилися марними, тому що після нього ще багато дослідників намагалися зробити те саме, але безуспішно, нові визначення призводили до ще більшої плутанини. Одна з основних і найтриваліших суперечок щодо поняття тероризму точиться сьогодні навколо того, як розуміти тероризм: як державні репресії чи як недержавну революцію. Тероризм постійно пов'язують з політикою, стверджують, що це явище переслідує політичну мету і ґрунтується виключно на політичних мотивах. Якщо підійти до цієї проблеми з такої точки зору, то виходить, що „терорист з легкістю перетвориться на борця за свободу”, як констатував свого часу у політичних дебатах Р. Рейган щодо нікарагуанських „Контрас”. Уряди окремих країн називають тероризмом озброєну боротьбу політичних опозиційних груп, а останні в своє виправдання намагаються довести, що держави застосовують до них „тактику терору”.

Не менш складним аспектом цієї дефініції є питання про те, як розуміти тероризм – як форму війни чи як форму насильства. Терористи, на відміну від військових, не намагаються приховати своїх злочинних намірів, і у них немає певної території, на якій відбуваються воєнні дії, відсутня нейтральна територія, не існує також обмеження на певні види використовуваної зброї. Військові усвідомлюють, що застосування зброї проти цивільного населення є винятком або непорозумінням, а у терористів усе навпаки, їх мета – навести жах, викликати паніку, змусити боятися, а мішень – цілий світ, і в переважній більшості випадків – це мирне населення. П. Віткінсон зазначає, що на практиці неймовірно складно провести межу між війною та терором. Але навіть цей факт не перетворює кожен гверилью (тобто партизанську війну), яка вимушено ухиляється від правил війни, на тероризм. Тому доцільно розмежовувати ці

поняття і в жодному разі їх не можна узагальнювати.

У. Лакер заявив, що найближчим часом взагалі неможливо визначити поняття „тероризм”, оскільки багато зовнішніх чинників суспільства суперечать цьому. Але сам учений постійно вдається до спроб визначити це складне явище, тому, на його думку, тероризм – це застосування насильства групою людей, які діють з певною політичною або релігійною метою зазвичай проти якогось уряду, інколи проти іншої етнічної групи, класу, релігії чи політичного руху.

Професор Ю.М. Антонян виділяє один з підходів, який признає в тероризмі таку відмінну ознаку як залякування, що, на його думку, дозволяє говорити не тільки про тероризм, але і про терористичну злочинність як вид злочинності, який включає в себе також посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, вимагання, деякі злочини проти правосуддя, проти державної влади. Тероризм може включати в себе помсту, а також демонстрацію сили, зверхності, безстрашності, мужності, перемоги ідеї.

Цей науковець також відмічає виключно небезпечний вид насилля – терористичну війну, яка, на його думку, повинна стати об’єктом кримінально-правових і кримінологічних досліджень, а також і криміналістичних. Відмінною особливістю сучасної терористичної війни є те, що вона ведеться не країною, державою, а терористичною організацією, хоч не рідко при підтримці держави (Ірак, Афганістан, Лівія), яка явно в ній не бере участі⁵.

Розбіжності вчених в тлумаченні тероризму пов’язано з різним баченням його цілей і мотивів. Думки авторів не співпадають в питаннях про суб’єкти тероризму і по інших його елементах і ознаках. Але вивчення тероризму у всіх його проявах змушує дослідників підійти до розгляду даного явища з більш широких позицій.

Дж. Буш, будучи віце-президентом США, в доповіді міжвідомчої комісії по боротьбі з тероризмом сформулював таке його визначення: „Тероризм – це протиправне використання і погроза використання насильства проти осіб чи об’єктів для досягнення політичних чи соціальних цілей. Як правило, він направлений на залякування чи примушення уряду, груп чи окремих осіб для зміни їх політики чи дій”⁵.

В цілому проведений аналіз наявних наукових поглядів на природу і характерні риси цього явища, а також зміст міжнародно-правових документів і чинного кримінального законодавства ряду країн, в тому числі і України, дозволяє виділити такі ознаки тероризму як соціально-правового явища:

- застосування організованого насилля, що є небезпечним для життя та здоров’я людей;
- умисне створення обстановки страху;
- масовий шок, який дезорганізує роботу суспільства;
- публічний характер терористичних акцій;
- завжди хтось бере на себе відповідальність за вчинений теракт;
- безпосередня шкода спричиняється третім особам, для того щоб досягнути поставленої мети;
- підвищена суспільна безпека.

У ході обговорення цієї проблеми на Шостому комітеті Генеральної Асамблеї ООН в 1976 році деякі його члени намагалися дати визначення поняття

фінансовий моніторинг здійснюється на двох рівнях: первинний і державний.

Первинний моніторинг являє собою діяльність з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов’язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов’язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму.

Його суб’єктами є: банки, страхові та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрінгові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; інститути спільного інвестування; гральні заклади, ломбарди, юридичні особи, які проводять будь-які лотереї; підприємства, організації, які здійснюють управління інвестиційними фондами чи недержавними пенсійними фондами; підприємства і об’єднання зв’язку, інші некредитні організації, які здійснюють переказ грошових коштів; інші юридичні особи, які відповідно до законодавства здійснюють фінансові операції.

Державний моніторинг – це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб’єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

Суб’єктами державного фінансового моніторингу є: центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до закону виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю юридичних осіб, які забезпечують здійснення фінансових операцій; спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – урядовий орган державного управління, що діє у складі Міністерства фінансів України.

У сукупності суб’єктів первинного-фінансового моніторингу банкам належить особливе місце, у зв’язку із здатністю банку швидко реагувати на зміну умов діяльності. Отже, проведення розрахунків без участі банку неможлива. Оскільки він має інформацією практично про всі розрахунки клієнта. Разом з тим, специфіка українських банків, полягає в тому, що вони, як правило, прагнуть розширювати спектр послуг, які вони надають.

Таким чином, де-факто банк є власне банком і торговцем цінними паперами, і депозитарієм, і зберігачем, і консталинговою компанією. Широкий діапазон обслуговуваних операцій та великий обсяг інформації, яку мають банки дозволяє стверджувати, що вони сьогодні є не лише фінансовими посередниками, але й набувають статусу фінансових експертів, які здатні проводити фінансовий моніторинг.

У зв’язку з цим Національний банк України прийняв Постанову „Про схвалення методичних рекомендацій з питань розроблення банками України програм з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом” від 30 квітня 2002 року.

Відповідно до даної Постанови банком розробляються програми здійснення внутрішнього контролю з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму, а також особливостей організації, основних напрямів діяльності банку, клієнтської бази і рівня ризиків, пов’язаних з клієнтами і їх операціями, і містять:

Членство країн в FATF не стоїть на місці, а поступово зростає. Так, на протязі 1991 і 1992 років відбулося розширення членів FATF з шістнадцяти до двадцяти восьми. На даний час чисельність організації нараховує 33 країни, а саме: Аргентину, Австралію, Австрію, Бельгію, Бразилію, Канаду, Данію, Фінляндію, Францію, Німеччину, Грецію, Гонконг, Китай, Ісландію, Ірландію, Італію, Японію, Люксембург, Мексику, Королівство Нідерландів, Норвегію, Португалію, Російську Федерацію, Сінгапур, Південну Африку, Іспанію, Швецію, Швейцарію, Туреччину, Великобританію, Сполучені Штати Америки, Фінляндію – всі країни-члени ОЕСР, і дві міжнародні організації: Раду співпраці країн Персидської затоки, Єврокомісію.

Крім того, FATF співпрацює з регіональними міжнародними організаціями, які також мають на меті проведення політики спрямованої на протидію відмиванню грошових коштів. До таких організацій належать: APG – Азіатсько-Тихоокеанська Група по боротьбі з відмиванням грошей; GAFISUD – Група з розробки заходів боротьби з відмиванням грошей у Південній Америці; CFAATF – Карибська група з розробки заходів боротьби з відмиванням грошей; MONEYVAL – Спеціальний комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей; ESAAMLG – Південно-Східна Африканська Група по боротьбі з відмиванням грошей; OGBS – Офшорна група Банківських Спостерігачів. Співпраця FATF з цими організаціями формує частину стратегії FATF, що гарантує прийняття країнами ефективних контрзаходів в боротьбі з відмиванням грошових коштів у світовій боротьбі з цією проблемою.

За діяльністю FATF спостерігають також такі міжнародні організації як: Африканський Банк Розвитку; Азіатський Банк Розвитку; Секретаріат Співдружності націй; Егмонт Гроал Фінансових Одиниць Відомостей (Інтелекту); Європейський Банк Реконструкції і Розвитку (EBRD); Центральний Європейський Банк (ECB); Міжамериканський Банк Розвитку (IADB); Європол; Інтерпол; Міжнародна Асоціація Страхових Спостерігачів (IAIS); Міжнародний Валютний Фонд; Міжнародна Організація Комісії Цінних паперів (IOSCO); Організації Американських країн/ міжамериканський Комітет Проти Тероризму (OAS/CICTE); міжамериканська Комісія Контролю (Управління) за зловживанням наркотиками (OAS/CICAD); Офшорна група Банківських Спостерігачів (OGBS); ООН (UNODC) Світовий Банк; Світова Митна Організація (WCO).

2.3. Національна система фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму

2.3.1. Фінансовий контроль над легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму

Одним із дієвих заходів по протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму, є проведення фінансового моніторингу.

Відповідно до Закону України „Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 28.11.2002 року

„тероризм”. На думку Р. Арона, акт насилля розглядається як терористичний в тому випадку, коли його психологічний ефект обернено-пропорційний його справжнім фізичним результатам. Е. Аречага визначає тероризм як акти, які самі по собі є традиційними формами загально кримінальних злочинів, але вчиняються спеціально з метою викликати паніку, безлад і терор в організованому суспільстві, порушити суспільний порядок, паралізувати протидію терору зі сторони суспільних сил і інтенсифікувати біди і страждання суспільства⁵.

Більшість вчених розглядають сьогодні тероризм в трьох основних аспектах: як злочинне діяння; як терористичні групи (організації) і як терористичні доктрини⁵.

Так, Ляхов Е.Г. вважає, що тероризм будь-якого виду є одним із видів насилля, а в центрі терористичного акту знаходиться фізична особа або група осіб, вплив на яких повинен призвести до змін в політичній сфері, тобто в національних, класових і міжнародних взаємовідносинах. Організатором такої терористичної дії є державний орган, а як виконавці виступають конкретні фізичні особи. Для проведення таких акцій використовуються найрізноманітніші засоби і способи – це шантаж, захоплення заручників, викрадення, вбивства, нанесення тяжких тілесних пошкоджень і т. ін.⁵

Таким чином, тероризм – це залякування людей насильством у тих формах, у яких воно здійснюється: це фізичне, політичне, соціальне, економічне, інформаційне та інше насильство. За наявності великої кількості конкретних видів насильства, найбільш продуктивним на даному етапі є його складна типологія, заснована, принаймні, на двох параметрах: ступені масовості і мірі організованості насильства. Перетин цих двох показників дозволяє виділити чотири основних види насильства: масове організоване і масове стихійне, індивідуальне стихійне й індивідуальне організоване. Зрозуміло, що кожне з них має свої, притаманні тільки даному виду властиві особливості.

Головною проблемою людства є історично сформована подвійна оцінка тероризму. У залежності від того, хто і, головне, проти кого використовує терористичні методи, тероризм, як правило, утилітарно поділяється на „наш” (корисний, продуктивний, спрямований на супротивників) і „не наш” (шкідливий, деструктивний, спрямований проти нас нашими супротивниками). З такої вузькоутилітарної логіки випливає горезвісний „подвійний стандарт” в оцінці тероризму, від якого усі призивають один одного відмовитися. Насправді, немає і не може бути „гарного” і „поганого”, „корисного” і „шкідливого” тероризму. Це усього лише наші суб’єктивні оцінки, що вносять плутанину в розуміння дійсності. Реально тероризм, будучи породженням сукупності специфічних умов громадського життя, зовні створює враження політично-нейтрального інструменту в боротьбі визначених груп за ідеали, які декларуються. А по суті – це набір методів насильства, спрямований на досягнення цими групами поставленої мети будь-якими способами і за будь-яку ціну. Оціночні характеристики тероризму здобуваються в залежності від того, хто ним користується, хто направляє і хто його оцінює з погляду доцільності або шкідливості досягнення кінцевого результату.

Тероризм у будь-яких формах свого прояву перетворився в одну з

найнебезпечніших за своїми масштабами, непередбачуваності і наслідках суспільно-політичну і моральну проблему, з якою людство увійшло у XXI століття.

Російські вчені: професор Л.М. Дробіжева і Е.А. Паін схильні вважати, що тероризм є різновидом політичного екстремізму, в його крайньому – насильницькому прояві. Це вузьке за своєю соціальною основою явище, зароджується в замкнутій конспіративній групі або може бути характерним навіть для окремого індивіда. В цьому розумінні не коректно використовувати словосполучення „державний тероризм”. Для позначення нелегітимного державного насильства існує друге поняття – „терор”⁵.

На наш погляд, варто погодитись з В.П. Ємельяновим в тому, що тероризм як явище досліджувалося у різних аспектах і різними науками, тому у літературі та суспільстві панує не правове, а буденне розуміння цього явища. На сьогоднішній день до тероризму дуже часто відносять такі злочини як: просте хуліганство, викрадення людей, бандитизм, вбивства на замовлення, політичні вбивства та багато інших.

Український науковець В. Ємельянов вважає, що при розробці поняття тероризму потрібно встановити чіткі межі даного явища і відкинути всі політичні тлумачення щодо тероризму. Вчений є прихильником думки, що з терористичної діяльності необхідно назавжди зняти політичний ореол і визначити їй відповідне місце серед звичайних кримінально-караних діянь, а під тероризмом необхідно розуміти такі загально небезпечні дії або погрозу ними, які вчиняються публічно, посягають на суспільну безпеку та спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, непокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах винних⁵. В. Ємельянов також вводить в науку поряд з такими термінами як терористична війна, терористична злочинність, революційний тероризм, такий термін як злочини терористичної спрямованості, а також визначає відмінні ознаки даних злочинів. На нашу думку, дане поняття є надто загальним, оскільки автор не дає вичерпного переліку статей чинного на сьогоднішній день кримінального кодексу України, тобто до цієї категорії злочинів можна віднести, як зауважив М. Бажанов на науковому семінарі з „Проблем боротьби з тероризмом та злочинами терористичної спрямованості” все, що завгодно. Ми стоїмо на іншій позиції, намагаємось дати більш чітке визначення поняття тероризму, а тому будемо вважати даний термін не тільки недоцільним, але і некоректним.

Дослідники секції по тероризму підрозділу кримінальних розслідувань американського Центру досліджень та аналізу терористичних інцидентів у 1983 році запропонували ввести поняття терористичний інцидент і визначити його як акт насильства або небезпечний для людського життя акт, який порушує кримінальні закони США чи будь-якої іншої держави і спрямований на залякування, справляння тиску на уряд, цивільне населення чи його частину, заради здійснення політичних чи соціальних цілей⁵.

Отже, узагальнивши вище проаналізовані джерела і наукові напрацювання вітчизняних та закордонних дослідників з даної проблеми, можна запропонувати таке визначення тероризму. **Тероризм** – це соціальне явище, яке виникає і

– контроль за виконанням Сорока рекомендацій FATF країнами-членами. Виконання цих рекомендацій перевіряється через використання двоаспектного підходу: країни-члени здійснюють щорічну самооцінку і більш детальну процедуру взаємооцінки.

У процесі здійснення самооцінки, кожна країна-член, сама забезпечує надходження інформації до FATF про результати виконання нею Сорока і Восьми Спеціальних Рекомендацій FATF. Процедура самооцінки здійснюється шляхом проведення щорічного стандартного анкетного опитування, після якого отримана інформація компілюється і аналізується, тим самим створюючи підґрунтя для оцінки ступеня реалізації Рекомендацій FATF окремими країнами і групою в цілому.

Другим інструментом контролю виконання Рекомендацій є процес взаємної оцінки, який здійснюється шляхом відвідування кожної країни-члена FATF (комісія з трьох або чотирьох відібраних експертів в галузі законодавства, фінансів і галузі правозастосовчої діяльності від інших урядів країн-членів). Результатом такого відвідування є складання повідомлення (підсумкового звіту), який повинен оцінювати рівень державної політики країни в сфері реалізації ефективної системи по боротьбі з відмиванням грошових коштів і фінансування тероризму та висувати на перший план галузі, які ще вимагають подальшого вдосконалення в сфері протидії відмиванню грошових коштів і фінансування тероризму.

Саме процесу взаємної оцінки FATF приділяє особливу увагу. Тому що заходи, які провадить FATF являють собою дипломований характер, і спрямовані на посилення впливу на уряди-члени з боку інших країн-членів FATF, з метою вживання ними необхідних заходів, направлених на протидію відмиванню грошових коштів і фінансування тероризму. Результатом даної політики є вимога про надання такою країною доповіді про досягнуті результати на Повній зустрічі. Подальші кроки включають в себе направлення листа від FATF Президентом або відсиланням місії високого рівня до країн-членів, які не виконали вимоги, що були висунуті FATF. Крім того, до таких країн може застосовуватися 21 Рекомендація, результатом реалізації якої є видання заяви, яка направляється до банківських установ інших країн-членів, про приділення особливої уваги до ділових відносин і угод, які укладаються з фізичними особами, компаніями і банківськими установами країни, яка не виконує вимоги FATF. Крайнім заходом, який може бути застосований до такої країни є розгляд питання про призупинення її членства в FATF. Резюме кожної взаємної оцінки подається в річному звіті FATF.

FATF, також здійснює моніторинг країн, чиє законодавство на її думку не протидіє відмиванню (легалізації) грошових коштів і фінансування тероризму, здобутих незаконним шляхом. Висновки таких моніторингових поряд з рейтинговими фінансовими агентствами як MOODY's або Standart and Poors вважаються авторитетними, і особливо враховуються при складанні загального інвестиційного іміджу тієї чи іншої країни. Фактичне визнання FATF тієї чи іншої країни як „корумпованої” означає, що розвинуті країни вважають ризикованим вкладати інвестиції в розвиток країни та розвивати свій бізнес в ній.

свою діяльність на підставі спеціального мандату, який видається на п'ять років. На черговій сесії в 2004 році членами FATF було прийнято рішення продовжити діяльність групи до грудня 2012 року, разом з тим було передбачено можливість проміжного контролю її діяльності. На цій сесії було також прийнято рішення про перегляд Сорока рекомендацій і Восьми Спеціальних рекомендацій по боротьбі з фінансуванням тероризму.

FATF, на протязі року проводить декілька зустрічей країн-членів. Напрямок політики та ініціативи FATF обговорюються на Повних зустрічах членів FATF, де піднімають проблеми типології відмивання грошових коштів і фінансування тероризму, а також прийняттям відповідних контрзаходів, виконання яких контролюється в межах її діяльності. FATF має три Повних зустрічі кожний рік. Рік FATF починається в липні, зустрічі, як правило, проводяться у вересні жовтні, лютому, червні.

Дослідження методів відмивання грошових коштів і фінансування тероризму щороку відводяться на зустріч „типологій”. Це забезпечує проведення форуму з питань правозастосовчої діяльності експертів від країн-членів FATF, разом з деякими міжнародними організаціями і органами, а також з представниками від інших країн. На форумі обговорюються методи, які переважають в процесі відмивання грошових коштів і фінансування тероризму, а також загрози, які виникають у зв'язку з цією діяльністю і будь-які ефективні контрзаходи, які були розроблені в боротьбі з цими явищами.

Щороку в лютому, FATF випускає повідомлення відносно подій, які пов'язані з методами і міжнародними тенденціями відмивання грошей і фінансування тероризму, а також прийняття необхідних контрзаходів (повідомлення типологій), відповідно до цього повідомлення. Наприкінці червня FATF видає річний звіт, в якому публікує результати своєї роботи на протязі всього року.

До головних завдань FATF можна віднести:

- розповсюдження повідомлень (звітів) по боротьбі з відмиванням грошей на всіх континентах та регіонах земної кулі;
- сприяння створенню міжнародної мережі по боротьбі з відмиванням грошових коштів і фінансування тероризму, яка ґрунтується на відповідному розширенні її членства, розвитку регіональних органів по боротьбі з відмиванням грошових коштів і фінансування тероризму в різних куточках світу і тісної співпраці з відповідними міжнародними організаціями;
- розгляд тенденцій відмивання грошових коштів і фінансування тероризму та прийняття необхідних контрзаходів;
- вивчення експертними комісіями Цільової групи FATF інформації про методи і тенденції відмивання грошових коштів і фінансування тероризму (наприклад, використання злочинцями винахідливих і складних способів узаконення незаконно здобутого майна, професіоналізм процесу, використання різних секторів фінансової системи і економіки та використання з цією метою нових географічних маршрутів), щоб забезпечити сучасність та ефективність її Сорока рекомендацій;
- проведення заходів спрямованих на протидію фінансування тероризму і ідентифікації несумісних країн (NCCTs);

загострюється на ґрунті соціальної, правової, політичної та економічної нестабільності в державі з метою досягнення певних змін (виконання поставлених вимог) на користь злочинців, шляхом застосування чи погрози застосування насильства, яке проявляється у застосуванні зброї, вчиненні вибухів, підпалів, та інших загально небезпечних дій певною особою чи організованою групою осіб.

1.2. Міжнародний тероризм:

поняття, сутність, характеристика, види

1.2.1. Характеристика міжнародного тероризму

У сучасній літературі існує понад сто визначень поняття „тероризм”. Але всі дослідники одностайні в думці, що тероризм являє собою специфічну форму насильства, яке спрямоване проти невинних людей. Відомий дослідник тероризму Б. Дженкінс (США) вважає, що погроза застосування насильства, індивідуальні акти насильства чи кампанія насильства, які породжують відчуття страху, можуть бути визначені як тероризм. Насильство із застосуванням зброї, не обмежене географічними межами і жодними нормами, без чіткої лінії фронту, потайність у підготовці операцій, їх несистематичний характер – все це дало підстави Б. Дженкінсу висунути тезу, згідно з якою тероризм – це новий вид війни. Зрозуміло, що ототожнювати війну і тероризм неможливо, але вони тісно пов'язані та інколи переходять одне в друге, свідченням чого є, наприклад, події у Чечні.

Англійський дослідник П. Уілкінс пише, що терор кардинально відрізняється від інших видів насильства не просто жорстокістю, а й вищим ступенем аморальності, нерозбірливості в засобах і некерованістю.

Суверенна Україна поділяє глибоку стурбованість європейського та світового співтовариства з приводу розповсюдження міжнародної злочинності та тероризму і має твердий намір стати цивілізованою правовою державою, використовувати міжнародний досвід правоохоронців у боротьбі з цими небезпечними явищами⁵. Це пов'язано з непередбаченістю наслідків і великою кількістю жертв після актів тероризму, порівняно високою ефективністю в досягненні терористами поставленої мети.

Міжнародний тероризм – це злочин, загальним об'єктом якого є міжнародні відносини. Під тероризмом розуміють акти насилля або погрози насиллям, мета яких – посясти страх, спонукати до дій або утримання від них у потрібному терористам напрямі⁵.

Терористичний акт завжди є актом насилля, агресії та має такі характеристики:

- насильницькі дії в різних формах і, як наслідок, вибір найефективніших форм для привернення уваги громадськості;
- сам терористичний акт спрямований проти особи або групи осіб;
- відсутність реальної можливості досягти поставленої мети, не вдаючись до насильницького акту.

Міжнародний тероризм необхідно розглядати, як багаторівневе правопорушення, коли заподіюється шкода міжнародним зв'язкам, що

позначається на такому:

- функціонуванні системи дипломатичних зв'язків;
- забезпеченні суверенітету держави;
- забезпеченні права націй на самовизначення;
- забезпеченні спеціальної правосуб'єктності міжнародної міжурядової організації;
- забезпеченні прав і свобод людини;
- нормальному функціонуванні міжнародних наземних, повітряних і морських комунікацій.

До основних галузевих об'єктів тероризму належать:

- суверенітет держави;
- система дипломатичних зв'язків;
- системи міжнародних наземних, повітряних і морських комунікацій.

Проблема класифікації та кваліфікації терористичного акту вирішується на основі аналізу відмінностей у суб'єкті здійснення та об'єкті спрямованості з урахуванням ступеня його небезпечності для міжнародних відносин⁵. Визначальним моментом для кваліфікації теракту як міжнародного злочину є співвідношення його складу зі складом таких міжнародних злочинів, як злочини проти миру, військові злочини, проти людяності, геноцид, апартеїд.

Щодо терактів, які підпадають під дію міжнародного права, можна зробити такий висновок:

- 1) теракти можуть вчинювати як у мирний, так і в воєнний час;
- 2) треба розрізняти теракти за суб'єктом вчинення та об'єктом спрямованості:
  - за **суб'єктом вчинення** виділяють: теракти, вчинювані особами, які перебувають на службі та спеціально підготовлені для цієї мети – державний тероризм; теракти, вчинювані окремими індивідами чи групами осіб;
  - за **об'єктом спрямованості** виділяють:
    - теракти, вчинювані проти безпеки держави;
    - теракти проти осіб;
    - теракти проти власності держави або окремих фізичних чи юридичних осіб;
  - 3) теракт підпадає під дію міжнародного права в силу:
    - його вчинення суб'єктами міжнародного права;
    - небезпеки для міжнародних відносин;
    - наявності міжнародного елемента;
    - зацікавленості держав внаслідок соціальної небезпеки того чи іншого виду тероризму.

Міжнародний елемент означає, що теракт вчинюється:

- на території однієї чи кількох держав або ж на території, яка не підпадає під юрисдикцію жодної з них;
- іноземним громадянином або підданим, або має місце співучасть зазначених осіб;
- відносно іноземного громадянина або власності іноземної фізичної, юридичної особи.

Під **терактами міжнародного характеру** потрібно розуміти:

обумовлені результатом аналітичної діяльності, яка була проведена FATF в процесі вивчення методів по відмиванню (легалізації) кримінальних доходів і фінансування тероризму та проведенню двох раундів взаємних оцінок її країн-членів та юрисдикцій.

Крім того, FATF було розроблено різного роду „примітки-тлумачення”, з метою дати роз'яснення відносно застосування деяких Рекомендацій і забезпечити додаткове керівництво.

Події, які відбулися 11 вересня 2001 року в США були причиною екстраординарної повної зустрічі членів FATF. Зустріч відбулася 29 і 30 жовтня 2001 року у м. Вашингтон округу Колумбія США і була присвячена проблемам фінансування тероризму. Результатом даної зустрічі було долучення до завдань FATF розвитку стандартів у сфері протидії фінансуванню тероризму. В процесі реалізації даного завдання FATF було прийнято документ під назвою „Вісім спеціальних рекомендацій по боротьбі з фінансуванням тероризму”. Реалізація яких повинна була забезпечити закритість доступу до легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом терористами та їх прихильниками.

Діяльність FATF очолює президент, який призначається терміном на один рік з числа урядових посадових осіб найвищого рівня. Серед країн, які представляли президентство у FATF можна назвати такі: Франція (на протязі перших двох років); Швейцарія; Австралія; Великобританія; Нідерланди; США; Італія; Бельгія; Японія; Португалія; Іспанія; Гонконг, Китай і Німеччина.

Органом, який генерує діяльність щодо протидії відмивання грошей і фінансування тероризму є Секретаріат FATF, який розташований в штаб-квартирі Організації Економічної Співпраці і Розвитку у Франції м. Париж. Хоча Секретаріат FATF базується в штаб-квартирі Організації Економічної Співпраці і Розвитку, FATF є незалежною міжнародною організацією і не є частиною ОЕСР.

Рішення, які приймає Секретаріат FATF, у вигляді письмових документів базується на письмових або усних заявах, які надходять від делегацій країн-членів. Процес прийняття рішення в рамках FATF базується на досягненні згоди з того чи іншого питання, з метою досягнення домовленостей з багатьох проблемних питань, з якими вони мають справу. Офіційними мовами FATF є англійська і французька мови.

У складі Секретаріату FATF діють маленькі спеціалізовані служби, які є його складовими одиницями і допомагають Президенту. Дані служби, також розміщені в штаб квартирі Організації Економічної Співпраці і Розвитку. Поряд із спеціалізованими службами секретаріату в структурі FATF діють тимчасові (миттєві) групи, які створюються при необхідності проведення досліджень зі спеціальних тем, які потребують більш детального аналізу в рамках Повних зустрічей FATF. Такі групи мають спеціальні мандати і звітують за результати своєї роботи на кожній Повній зустрічі.

Через кожні два роки у складі FATF проводиться Фінансовий Форум Послуг, на якому представники національного і міжнародного рівнів мають можливість обговорити стан послуг у фінансовому секторі та інші сумісні професійні чи ділові інтереси, а також обговорити теми, що викликають загальне занепокоєння.

Особливістю діяльності FATF є те, що дана організація не має чітко визначеного статуту та необмеженої тривалості свого існування. Вона здійснює

сьогодні в світі створена ціла система міжнародних і регіональних організацій по протидії легалізації (відмиванню) грошових коштів, отриманих злочинним шляхом. До них відносяться ООН, FATF, Азіатсько-Тихоокеанська група по боротьбі з відмиванням грошей, Група з розробки заходів боротьби з відмиванням грошей у Південній Америці, Карибська група з розробки заходів боротьби з відмиванням грошей, Спеціальний комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмиванням грошей, Південно-Східна Африканська Група по боротьбі з відмиванням грошей. Необхідно зазначити, що найбільш активною серед них залишається діяльність міжнародної організації FATF.

2. Група розробки фінансових заходів по боротьбі з „відмиванням” грошей – *Financial Action Task Force (FATF)* FATF – міжурядова організація, яка була створена у відповідності з рішенням самміту „великої сімки”, який відбувся 1989 року у Франції м. Париж. Створення FATF було реакцією світової спільноти на зростаюче занепокоєння рівнем відмивання (легалізації) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом та фінансування тероризму. На момент створення, FATF нараховувала у своєму складі шістнадцять членів (держав і міжнародних організацій), а саме, країни „великої сімки”, європейська комісія та вісім інших країн. Скликання FATF відбувалося за ініціативою голів країн „великої сімки” або за ініціативою Уряду і Президента Європейської Комісії.

Починаючи з моменту створення, перед FATF поставили завдання направлені на дослідження методів і тенденцій відмивання (легалізації) грошових коштів, аналіз заходів, які застосовувалися для боротьби з відмиванням грошей і фінансування тероризму на національному та міжнародному рівнях, розробку і викладення заходів, які повинні бути впровадженні в процесі боротьби з відмиванням (легалізацією) грошових коштів і фінансування тероризму.

В квітні 1990 року FATF публікує повідомлення, в якому містяться „Сорок рекомендацій з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей”. Дані рекомендації являють собою всебічний план дій, який повинен був забезпечити боротьбу проти відмивання грошових коштів і фінансування тероризму. Оскільки їх виконання повинно було забезпечити необхідну сукупність контрзаходів проти відмивання грошових коштів і фінансування тероризму, яке охоплює собою прояви в системі правосуддя і правозастосовчої діяльності, фінансовій системі та її регулюванні, міжнародній співпраці. Сорок рекомендацій були визнані, індосовані та прийняті багатьма країнами та міжнародними організаціями.

В першу чергу, це пов'язано з тим, що вони не ставлять під загрозу свободу укладання законних угод і не загрожують економічному розвитку країн. В них викладені принципи, які повинні бути покладені в основу боротьби з відмиванням грошових коштів і фінансування тероризму, при цьому гнучкість даних принципів дозволяє реалізовувати їх враховуючи специфічні обставини і конституційний лад країни. Не дивлячись на те, що укладання міжнародних угод по боротьбі з відмиванням грошових коштів і фінансування тероризму є не обов'язковим, багато країн світу взяли на себе політичні зобов'язання щодо протидії відмиванню грошових коштів і фінансування тероризму.

У 1996 і 2003 роках FATF вносить зміни до „Сорока рекомендацій з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей”. Зміни були

– насильницькі дії у вигляді спроби або вчинення нападу, захоплення, викрадення, заподіяння тілесних ушкоджень, вбивства або дій, які створюють загрозу офіційним представникам і членам їхніх сімей;

– захоплення, заподіяння шкоди та знищення власності, необхідної для здійснення політичних, економічних, торговельних, культурних відносин між державами, а також засобів, установ повітряного, водного, залізничного та автотранспорту, якщо дії характеризуються наявністю міжнародного елемента.

Таким чином, під **терактом** необхідно розуміти насильницькі дії відносно осіб, групи осіб, класів, представників влади, держави, спрямовані на залякування або спонукання останніх до виконання вимог, досягнення цілей, покладених в основу здійснення терористичного акту.

1.2.2. Основні види терористичних актів: історія і сьогодення

Тероризм як антисупільне явище сягає в глибину віків у вигляді насильницького способу захоплення та утримання влади. Узагальнення світового досвіду свідчить, що терористична діяльність може набувати форм внутрішнього і міжнародного тероризму. Протягом XIX ст. тероризм залишався переважно внутрішнім явищем. У XX ст. міжнародний тероризм набув загрозливих масштабів. Внутрішній тероризм здійснюється на території однієї держави; терористи і жертви є громадянами цієї держави; міжнародний тероризм здійснюється терористами проти представників іноземних держав і міжнародних організацій, громадян іноземних держав на території країн, громадянами яких терористи не є.

Безпосередньо тероризм виявляється у вигляді вчинення терористичного акту – здійснення злочину терористичного характеру, що є завершальним етапом терористичної операції. Терористична операція є досить тривалою, включає підготовку і здійснення терористичного акту. У здійсненні операції можуть брати участь бойові групи, групи розвідки, матеріального, пропагандистського забезпечення і забезпечення безпеки. **Терористична група** – підрозділ терористичної організації, до обов'язків якої належить діяльність, безпосередньо пов'язана з підготовкою і здійсненням терористичного акту. Терористична група характеризується тісною взаємодією її членів, об'єднаних конкретними цілями, і складається з терористів, що беруть безпосередню участь у терористичній діяльності. Терористична діяльність характеризується численністю рядів, порівняно тривалим часом існування, наявністю керівної ієрархії, поділом функцій керування і здійснення терористичних акцій, розвідки, пропаганди і фінансування. Можлива наявність філій у різних регіонах країни і на території кількох держав.

Виділяють такі **види терористичних актів**.

Диверсія (вибухи, розпилення отруйних речовин тощо). Здійснюють висадження в повітря транспортних засобів, будівель з метою завдати шкоди і спричинити людські жертви, а також на відкритому просторі для знищення людей. У результаті вибухів страждає велика кількість випадкових людей, тому саме така тактика призводить до найсильнішого психологічного ефекту. Для нападів, як правило, використовують ручні бомби, влаштовують підкопи, мінують житлові будинки, торгові місця. Основним об'єктом замаху стала

людина. Дуже часто диверсійну тактику беруть на озброєння терористи національних рухів (ІРА), лівацькі організації крайнього сектантського характеру (РАФ), релігійні екстремісти. Як і раніше, застосовуються ручні гранати, але меншої потужності, що дає змогу терористу непошкодженим зникнути з місця злочину. Найстрашніші терористичні акції виконані за допомогою мінування автомобілів („автомобільних бомб“). Також терористи мінують різні об'єкти: житлові будинки, магазини, банки, готелі, аеропорти, транспортні магістралі, виробничі споруди. Особливо численними є жертви в результаті вибухів літаків.

Викрадення. Як правило, викрадають осіб, які можуть привернути увагу громадськості: відомих політиків, чиновників, журналістів, дипломатів. Це складний у виконанні спосіб здійснення терористичної діяльності, тому що потребує злагодженої, дисциплінованої роботи злочинців протягом тривалого часу. Статистика свідчить, що викрадення цивільних і військових представників іноземних держав нині набули нечуваного розмаху.

Замах і убивство є одним з основних методів вчинення тероризму. Здійснюється збройними групами, вирізняється демонстративною адресністю, тому ефективний для цілеспрямованого психологічного впливу на вузьку аудиторію. При здійсненні замахів використовується холодна і легка стрілецька зброя, ручні гранати, міномети і гранатомети. При бойовій операції цього типу життю терориста загрожує небезпека, тому її здійснюють високопрофесійні терористи в державах з ослабленою правоохоронною структурою, а також у випадках, коли терористи у змозі створити кількісну перевагу над поліцейськими підрозділами.

Хайджекінг – захоплення транспортного засобу: літака, залізничного потяга, автомобіля, корабля. Найчастіше у світі захоплення літаків ще називають скайджекінгом. Перший випадок авіапіратства стався в 1930 році. По шість нападів було скоєно в 1946, 1960, 1961, 1967 роках. У США на початку 60-х років ХХ ст. був поширений авіа-тероризм кубинських емігрантів і лівих екстремістів, що захоплювали літаки з метою пропаганди й одержання викупу. З 1968 р. починається здійснювана палестинцями кампанія авіапіратства в Європі і на Близькому Сході. У 1969 р. вчинено 91 захоплення цивільних літаків (при цьому п'ять чоловік убито і 32 поранено), у 1972 р. зроблено 59 спроб викрадення, з яких 30 – вдалі (141 чоловік убитий, 99 – поранені). У вересні 1971 р. за 11 днів були захоплені 300 пасажирів і знищені чотири літаки різних західних авіакомпаній. Найстрашніший на сьогодні терористичний акт стався 11 вересня 2001 р., коли захоплені терористами літаки було спрямовано у дві будівлі Всесвітнього торговельного центру і на будівлю Пентагону.

Масштаби авіа-тероризму змусили уряди й авіакомпанії вжити низку заходів по боротьбі з піратами. На початку 70-х років ХХ ст. в Україні для боротьби з авіапіратством були створені спеціальні підрозділи міліції в аеропортах. У 1973 р. американські та європейські авіа-служби почали систематично перевіряти багаж пасажирів, що трохі знизило терористичну активність, але все одно її рівень залишався досить високим: у 1976 р. вчинено 25 викрадень аеробусів (218 чоловік загинуло і 215 поранено). У 1980-1990-х роках акти повітряного піратства відбувалися, але в значно меншій кількості. Кількість актів

відмивання грошей (ФАТФ).

Так, вперше визначення поняття „легалізації (відмивання) доходів від злочинної діяльності” в міжнародному праві було закріплено в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року прийнятої у Відні. Відповідно до ст. 3 даної конвенції під „легалізацією (відмивання) доходів від злочинної діяльності” необхідно розуміти:

– конверсію або переведення власності, якщо відомо, що така власність отримана внаслідок будь-якого правопорушення або правопорушень, визнаних такими відповідно до підпункту а) цього пункту, або внаслідок участі в такому правопорушенні чи правопорушеннях, з метою приховання або утаювання незаконного джерела власності, або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні такого правопорушення або правопорушень, з тим, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої дії;

– приховання або утаювання справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, справжніх прав стосовно власності або її належності, якщо відомо, що така власність одержана внаслідок правопорушення або правопорушень, визнаних такими згідно з підпунктом а) цього пункту, або внаслідок участі в такому правопорушенні або правопорушеннях;

– придбання, володіння або використання власності, якщо в момент її одержання було відомо, що така власність отримана внаслідок правопорушення або правопорушень, визнаних такими згідно з підпунктом а) цього пункту, або внаслідок участі в такому правопорушенні або правопорушеннях;

– участь, причетність або вступ у злочинну змову з метою вчинення будь-якого правопорушення або правопорушень, визнаних такими згідно з цією статтею, спроби вчинити таке правопорушення або такі правопорушення, а також підсобництво, підбурювання, сприяння або надання порад при їх вчиненні.

У конвенції „Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом” від 8 листопада 1990 року підписаної в Страсбурзі було дано визначення поняттю легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, це:

– перетворення або передача власності, усвідомлюючи, що така власність є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності, або з метою сприяння будь-якій особі, замішаній у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій;

– приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав стосовно власності або володіння нею, усвідомлюючи, що така власність є доходом;

– набуття, володіння або використання власності, усвідомлюючи під час отримання, що така власність була доходом;

– участь у вчиненні, об'єднанні або змові з метою вчинення, замаху на вчинення, підсобництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого із злочинів, визначених відповідно до цієї статті.

Усвідомлюючи небезпеку, яку становить для світової спільноти легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму,

що дійсно відповідає національним інтересам українського народу.

2.2.2. Запобігання фінансуванню тероризму: методи, засоби, прийоми

Міжнародно-правові засади запобігання і протидії фінансуванню тероризму

1. Сутність і правові основи міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму. Економічним, політичним світовим співтовариством сьогодні на офіційному рівні визнаний той факт, що однією з найбільших загроз національній безпеці будь-якої країни є використання на її території банківського сектору та інших фінансових установ для вчинення масштабних фінансових злочинів, приховування і відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Кримінальні кола ефективно використовують у своїх цілях традиційну закритість банківської інформації від контролю з боку органів державної влади та прагнення фінансових інститутів будь-якою ціною залучити клієнтів.

Основними тенденціями, які використовуються при легалізації (відмиванні) грошових коштів та іншого майна є:

- використання недоліків і прогалин в національних схемах регулювання;
- здійснюється гнучкий і оперативний перехід і переміщення доходів через національні кордони;
- використання розбіжностей нормативного регулювання бізнесу як в середині національних систем, так і між національними системами, зокрема, через багаточисленні підприємницькі механізми з приховування походження фондів та майна в різних країнах. Отримання вигоди від сприяння неурегульованих професійних категорій, так як і регульованих, але позбавлених самоконтролю в питаннях порушення правових та етичних норм.

Сьогодні протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансування тероризму, на міжнародній арені регулюється цілою низкою міжнародних актів, серед них такі як:

- Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року;
- Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 року;
- Директива Ради Європи „Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей” прийнята в 1991 році;
- Міжнародна конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму від 08.06.2000 р;
- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р.;
- типовий закон про відмивання грошей, отриманих від наркотиків;
- типовий Указ ООН про групу по боротьбі з „відмиванням” грошей, отриманих від наркотиків;
- рамкове рішення ради від 26 червня 2001 року про відмивання грошей, ідентифікацію, відстеження, замороження, арешт та конфіскацію знарядь злочинів та доходів від них;
- сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з

авіатероризму, досягши піка в 1960-х роках, коли 38% усіх терористичних актів становили напади на авіалінії, скоротилася до кінця ХХ ст. до 12% від усіх нападів. Скайджекінг є найефективнішим для терористів видом хайджекінгу, оскільки, по-перше, спецслужби утримуються від проведення атак на терористів у літаку через високий ризик ураження заручників, по-друге, авіатранспорт видається більш зручним видом транспорту для того, аби сховатися від переслідування. Викрадення суден, потягів, автобусів тощо є менш привабливим для терористів. Наприклад, злочинцям складніше встановити контроль над судном. Проти осіб, що захопили потяг, автобус та інші наземні види транспорту, провести антитерористичну операцію набагато простіше, ніж звільнити від терористів літак.

Захоплення будівель активно здійснюють ліві терористи в Європі, а також латиноамериканські партизани і палестинські організації, що використовують тактику міжнародного тероризму. Найчастіше вчиняють напади на будівлі посольств, урядові установи, партійні офіси. Чеченські терористи захоплювали лікарні. Як правило, захопленням будинку терористична операція не обмежується. У разі успішного для терористів розвитку подій їм вдається залишити захоплену будівлю під прикриттям заручників.

Найближчою до терористичної діяльності є **партизанська війна**, що локалізується в сільській місцевості. Партизанська війна характерна для країн третього світу з відсталою соціальною структурою. Партизанські загони вирізняються, насамперед, специфічним складом бойовиків (селяни, малоосвічені робітники і ремісники, декласовані елементи). Їх діяльність має характер масових збройних зіткнень, триває десятиліттями, то майже припиняється, то знову активізується. Нерідко партизани використовують терористичні методи боротьби: диверсії на залізницях, трубопроводах та інших комунікаціях, замах на відомих політиків, чиновників, суддів. Для здійснення антиурядової диверсійно терористичної діяльності створюються спеціальні бойові структури. Партизанські формування обмежуються встановленням контролю над місцем постійного проживання бойовиків.

Політичні вбивства, у здійсненні яких як замовник, так і вбивця зацікавлені корисливо. Такі злочини не зумовлені соціальною боротьбою. Часто відносно конкретних вчинених злочинів неможливо однозначно стверджувати, що це терористичний акт чи просто політичне убивство. В окремих випадках політичне убивство і терористичний акт можуть становити одне ціле (вбивство А. Лінкольна).

Збройний напад без смертельного результату і заподіяння незначного збитку майну здійснюються терористичними організаціями на стадії становлення, коли ще не накопичений досвід проведення великомасштабних операцій, а також активно діючими організаціями, яким необхідно тільки продемонструвати здатність до проведення збройних операцій.

Кібертероризм (кібервійна) – напади на комп'ютерні мережі і банки даних. Перші випадки „комп'ютерного тероризму” сталися наприкінці 1990-х років, що пов'язано як з розвитком світових мереж, телекомунікацій, так і зі зростаючою вагою комп'ютерів у всіх сферах життя.

Зворотний бік цього явища – залежність нормальної життєдіяльності

суспільства від надійності комп'ютерів і, як наслідок, підвищена увага до них так званих суперхакерів і кіберхуліганів. Напади на комп'ютери за допомогою несанкціонованого доступу здійснюються з метою саботувати роботу відповідних установ. Так, відділ захисту Пентагону свідчить, що щотижня інформаційні вузли міністерства піддаються більш як 60 нападам. Більшість з них вчиняють хакери, що займаються хуліганством, але під час бомбардувань Югославії в 1999 р. групи хакерів у Росії, Сербії й інших країнах цілеспрямовано атакували сервери, що належать американським державним структурам. У 1997 р. зафіксований випадок нападу тамільської кібергрупи „Чорні тигри Інтернет” на електронну пошту уряду Шрі-Ланки. У травні-червні 1998 р. хакери, які протестували проти індійських ядерних випробувань, знищили „домашню сторінку” й електронну пошту Індійського атомного дослідного центру в Бадхе. У вересні 1998 р. у Швеції одним з лівих угруповань був знищений сервер шведських правих радикалів. Сьогодні кібертероризм завдає значних збитків урядовим та комерційним мережам. Разом з тим багато фахівців зазначають недостатній рівень захисту життєво важливих інформаційних вузлів і мереж.

Кримінальні злочини, які епізодично або випадково використовують терористичні методи: захоплення заручників при загрозі арешту тощо. Таку злочинність, як правило, не можна кваліфікувати як терористичний акт.

Після розпаду Радянського Союзу на його теренах виник цілий комплекс передумов для напруженості соціального, національного, ідеологічного, психологічного, міжконфесійного характеру. Насамперед крах тоталітарної системи, параліч влади і затяжна економічна криза, різке падіння життєвого рівня переважної більшості населення і подальше його зубожіння, а також загострення суспільних протиріч, зміна світогляду, падіння моральності, торжество цинізму, вибух злочинності зумовили посилення тероризму.

Своєрідним полігоном для підготовки членів терористичних організацій вбивць на замовлення стала й тривала війна в Афганістані. Своєю жорстокістю та усвідомленням неможливості переможного її завершення, іншими негативними чинниками вона надломилася психіку тисяч наших співвітчизників, розлютила і виробила звичку в конфліктних ситуаціях вдаватися до брутальної сили із застосуванням зброї.

За своїми основними характеристиками тероризм у країнах, які утворилися на території колишнього Радянського Союзу, подібний до загальновідомого тероризму в усіх його проявах. Про це свідчить вибух на центральному ринку Владикавказу у 2003 р. Вибуховий пристрій терористи розмістили в овочевих рядах, де завжди багатолюдно. Його потужність, за оцінкою фахівців, була еквівалентна 7 кг тротилу. Постраждало понад 200 чоловік, 62 з них загинуло. У нашому суспільстві відбуваються такі негативні явища та процеси, які створюють реальну загрозу вибуху тероризму в нашій державі: соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, зубожіння та люмпенізація значної частини населення при дуже невеликому прошарку середнього класу, зрощення кримінальних, бізнесових і державних структур, корумпованість державного апарату, організована злочинність, великомасштабний незаконний обіг зброї, девальвація моральних і духовних цінностей.

узгоджено Програму дій, що визначає основи співробітництва і заходи щодо боротьби і попередження тероризму. У контексті нашого розгляду важливо підкреслити, що серед цих заходів окремо зазначалися завдання:

– сприяти активному залученню громадянського суспільства до протидії тероризму. З цією метою, зокрема, необхідно забезпечувати можливість молоді навчатися терпимості і виявляти її практично, знайомитися з методами мирного розв'язання конфліктних ситуацій;

– сприяти посиленню превентивної функції вільних ЗМІ, враховуючи кращу практику із задоволення законних потреб суспільства в інформації, не надаючи при цьому трибуни для терористів, а також звернень і промов, що розпалюють ненависть і агресивність;

– усунути соціальні основи терористичної діяльності, рекомендуючи зацікавленим країнам зосередити увагу на політиці сталого розвитку з урахуванням існуючих пріоритетів у співтоваристві донорів.

Щодо погляду на необхідність посилення превентивної функції вільних ЗМІ, на нашу думку, є дуже слушною пропозиція „рекомендувати прийняти Хартію етики журналіста, в якій викласти основні морально-етичні та корпоративні правила поведінки журналістів”, а також низка організаційних заходів, запропонованих у проекті Концепції інформаційної безпеки, розробленої експертами УЦЕПД імені О. Разумкова.

З точки зору необхідності усунення соціальних чинників тероризму й забезпечення сталого суспільного розвитку, варто наголосити, що це питання безпосередньо пов'язане з антикризовою політикою, спрямованою на реалізацію заходів щодо запобігання впливу кризових явищ світової економіки на Україну. Це стосується створення більш стабільного економічного середовища і практичного застосування системи індикаторів економічної (фінансової) безпеки держави, у тому числі своєчасної оцінки наявних і потенційних загроз соціально-економічному розвитку країни. Підкреслимо, що соціально-економічний аспект характеризує національну безпеку в плані гарантій економічної самостійності особи, захисту її приватної власності, матеріального добробуту народу України, стабільності соціально-економічної системи держави, її всебічного вдосконалення, подолання кризових явищ у соціальній сфері.

Безумовно, маємо виходити з широкого розуміння проблеми національної безпеки України, яка, поряд з соціально-економічним та інформаційним аспектами, включає й національно-культурний, екологічний і, насамперед, державно-правовий.

Переконані, що протидія тероризму вимагає об'єднання зусиль усього суспільства, більш того – це цілком реально і може стати прикладом змужності нашого суспільства.

На сучасному етапі історичного розвитку України плідна соціальна взаємодія державних інститутів і громадських об'єднань – найкращий шлях протидії тероризму. Це стосується запобігання йому як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному плані. Створення в Україні ефективної системи протидії тероризму та екстремізму було б істотним внеском у світову безпеку, при цьому образ України ХХІ століття в очах міжнародного співтовариства закріплювався б як образ цивілізованої демократичної держави,

На думку аналітиків, актуальність проблеми удосконалювання управління у сфері безпеки визначається складними соціально-економічними процесами сучасності, появою нових загроз безпеці, об'єктивною потребою розвитку демократичних процесів. У зв'язку з цим, постає завдання акцентувати увагу громадськості на тому, що ефективне функціонування недержавного сектору безпеки – лише питання часу і залежить від усвідомлення, нагромадження і реалізації конструктивного громадського потенціалу.

Цивілізоване співвідношення державної і недержавної систем має бути основою для розвитку й селективного функціонування всієї системи національної безпеки, тобто забезпечувати можливості більш повної реалізації національних інтересів країни. Саме така збалансована архітектура дає можливість для гармонійного розвитку, а також інтеграції і широкомасштабної реалізації інтересів особистості, суспільства і держави.

За такого підходу Міжнародна громадська організація „Міжнародна антитерористична єдність”, метою функціонування якої є протидія світовій загрози номер один – тероризму, виступає за об'єднання громадських зусиль, щоб максимально сприяти формуванню і розвитку недержавної системи національної безпеки, суб'єкти якої могли б вирішувати такі принципи завдання:

- проведення моніторингу й аналізу загроз національній безпеці, що зароджуються, виявлення джерел напруженості і конфліктогенності, розробка механізму керування загрозами і небезпеками, участь у формуванні ідеології безпеки і на її основі сприяння забезпеченню соціального миру, підвищенню громадянської відповідальності, розвитку правової і патріотичної самосвідомості;

- організація і здійснення громадського контролю за діяльністю як недержавної, так і державної систем безпеки, сприяння їх погодженому функціонуванню як єдиного організму;

- розробка і реалізація проєктів, спрямованих на забезпечення національної безпеки (інформаційно-аналітичних, експертно-правових, організаційно-прикладних, пропагандистських та ін.), залучення широких верств населення до процесу забезпечення життєдіяльності держави, підготовка кадрів для недержавної системи безпеки.

Взаємодія з проблем антитерористичної діяльності на сучасному етапі історичного розвитку стає одним з істотних чинників зміни загальнопланетарних реалій, а створення широкої антитерористичної коаліції поза межами окремих блоків і союзів (НАТО, ЄС, РЄ та ін.) сприятиме розбудові єдиної системи міжнародної безпеки без розподільчих ліній. Це в кінцевому підсумку має стати запорукою стабільності, співробітництва і взаємодопомоги у світі.

Позитивним у цьому аспекті можна назвати організацію та проведення в 2001 році (під егідою ОБСЄ), за ініціативою Президента Республіки Польща А. Квасневського, регіональної конференції у Варшаві, в якій взяли участь представники 17 держав Центральної, Східної та Південної Європи, а також Бішкекської міжнародної антитерористичної конференції щодо зміцнення безпеки і стабільності в Центральній Азії. Ці заходи зміцнили рішучість її учасників у боротьбі проти тероризму і забезпеченні провідної ролі ООН. Було

Статистичні дані свідчать, що в Україні дедалі загрозливішого характеру набуває тенденція вчинення злочинів терористичної спрямованості з використанням саморобних вибухових пристроїв. У 2003-2004 роках в Україні вчинено понад 560 таких злочинів, внаслідок чого 90 осіб загинуло (з них 15 представників владних структур), 218 дістали поранення. Проведений аналіз засвідчує, що ці акти, як правило, здійснюють кримінальні елементи під час боротьби за розподіл сфер впливу у незаконній підприємницькій діяльності з метою усунення конкурентів, а також вбивства або залякування представників органів державної влади та управління.

Істотну і реальну загрозу міжнародній стабільності та безпеці становить сьогодні проблема незаконної торгівлі усіма видами озброєнь та військової техніки, боєприпасами, вибуховими речовинами, технологіями оборонного та подвійного застосування, окремими видами сировини, матеріалами, що використовуються при розробці або виробництві озброєння, військової та спеціальної техніки, експорт та імпорт яких підлягає контролю згідно з міжнародними угодами.

Міжнародний досвід свідчить, що зниження активності терористичної діяльності можливе лише за умови протидії з боку держави скоординованими зусиллями спеціально сформованих сил. Боротьба з проявами тероризму в Україні є одним із пріоритетних завдань, вирішення яких неможливе без термінового створення державно-правової системи запобігання та боротьби з тероризмом. З цією метою з урахуванням досвіду боротьби з тероризмом в інших країнах необхідно продовжувати роботу, спрямовану на вдосконалення чинного законодавства, передбачити посилення відповідальності за найнебезпечніші злочини, вчинені з метою тиску на державні органи та громадськість. Внутрішні заходи необхідно поєднувати з багатостороннім міжнародним співробітництвом, всіляко сприяти розвитку взаємодії правоохоронних та інших державних органів України з відповідними організаціями та правоохоронними органами зарубіжних країн у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та незаконним обігом наркотиків тощо.

За наявності більш як десяти міжнародних конвенцій з проблем боротьби з тероризмом, зокрема Європейської конвенції по боротьбі з тероризмом (1977), Римської конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (1988), Міжнародної конвенції про боротьбу з захопленням заручників (1979) та інших, які приймалися у різні часи та з різними, подекуди протилежними підходами й оцінками щодо одних і тих самих подій, ускладнюється порядок їх застосування, унеможлиблюється забезпечення відповідної організації взаємодії між державами учасницями щодо ліквідації терористичних конфліктів.

Українські вчені, які досліджують цю проблему (В. Ємельянов, В. Глушков, Я. Кондратьєв, В. Ліпкан та інші) зазначають, що сьогодні існує нагальна потреба розробити і прийняти міжнародним співтовариством єдину конвенцію з питань боротьби з тероризмом, в якій з урахуванням міжнародного досвіду захисту прав людини було б визначено поняття тероризму та терористичного акту, передбачено чіткий порядок взаємодії держав та умови обов'язкової видачі терористів зацікавленій країні, правовий статус держав, які здійснюють

терористичну політику.

Міжнародний досвід боротьби з тероризмом свідчить про надзвичайну важливість створення механізму реалізації положень конвенції з боку органів, які виконують поліцейські функції. Цей механізм включає:

- визначення прав і обов'язків органів, які виконують поліцейські функції;
- налагодження взаємодії органів, які виконують поліцейські функції, у боротьбі з тероризмом по лінії Інтерполу та Європолу;
- координація дій між державами, особливо між правоохоронними структурами, які борються з тероризмом;
- врегулювання правового аспекту взаємодії, наприклад, за допомогою підписання міжнародної конвенції з широкого кола питань, зокрема щодо обміну інформацією, спільних практичних дій на кордонах, відстеження місць перебування та пересування осіб, схильних до вчинення терористичних актів, контролю за обігом зброї, вибухових речовин тощо.

Література

1. Біленчук П.Д., Гавловський В.Д., Романюк Б.В. та ін. Комп'ютерна злочинність: суперхакери і кіберполіцейські. – Київ: Атіка, 2002. – 240 с.
2. Біленчук П.Д., Гуцалюк М.В., Кравчук О.В., Козир М.В. Комп'ютерний тероризм: суперхакери, кібер-терористи, кібер-криміналісти. – Монографія / За заг. ред. П.Д. Біленчука. – Київ: Наука і життя, 2008. – 291 с.
3. Криміналістика. Підручник / За ред. П.Д. Біленчука. – Київ: Атіка, 2001. – 544 с.
4. Біленчук П.Д., Толочко О.Я., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л. Україна-Франція: договірні основи взаємовідносин у гуманітарній та правовій сферах. – Навчальний посібник. – Київ: ННПСК КНУВС, 2009. – 78 с.
5. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Криміналістична характеристика терористичних актів // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – К.: НАВС України, 2002. – Ч. 2. – С. 130-133.
6. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Організований міжнародний тероризм: історія і сучасність // Тероризм і національна безпека Україна: Матер. міжнар. конф. – К.: НАВС України, 2003. – 276 с. – С. 199-203.
7. Біленчук П.Д., Козир М.В., Стеценко Ю.В. Засоби масової інформації і тероризм: віхи історії // Право і безпека, Науковий журнал, 2003. – № 2, 4. – С. 21-29.
8. Біленчук П.Д., Кравчук В.В., Кравчук О.В., Кулик В.М. Сучасний тероризм: світові, вітчизняні та регіональні тенденції. – Навч. посіб. – Хмельницький: Хм.ЦНТЕІ, 2008. – 212 с.
9. Біленчук П.Д. Основи методики розслідування терористичних актів // Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів. – Навч. посіб. – К.: МАУП, 2007. – С. 360-398.

доповіді наголошується, що на прохання Вашингтону Україна надала стрілецьку зброю та боекомплекти одному з підрозділів афганської національної армії. Київ приєднався до всіх 12 конвенцій ООН проти тероризму, а український парламент прийняв закон про посилення експортного контролю з метою попередження попадання зброї в країни з одіозними режимами.

Як уже згадувалося вище, 20 березня 2003 року Президентом України підписаний Закон про боротьбу з тероризмом, згідно з яким головним органом у міждержавній системі боротьби з терористичною діяльністю є Служба безпеки України, а діяльність суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, координує Антитерористичний центр при СБУ. Прийняття цього документа дозволить силовим структурам, спираючись на законодавство, ефективніше діяти у цьому напрямі, залучати до антитерористичної боротьби інші міністерства та відомства.

Протидія сучасному тероризму потребує винятково системного підходу, де, поряд з комплексом державно-правових заходів, найважливішою складовою має стати активна позиція громадянських інститутів нашого суспільства. Необхідно консолідувати різні громадські течії для підтримки глобальної стратегії з протидії тероризму й екстремізму, створити багатофункціональну систему антитерористичних дій. Така система мала б передбачати оптимальне використання інтелектуального потенціалу нації, людського фактора країни і його мобілізацію для вирішення проблем боротьби з тероризмом.

Пріоритетність у боротьбі з тероризмом належить профілактичній діяльності. В її здійсненні мають знайти своє місце органи законодавчої та виконавчої влади, авторитети офіційної церкви, лідери політичних партій, засоби масової інформації та широка громадськість. Для того, щоб виключити з нашого життя тероризм, необхідно, насамперед, розкривати і знищувати корені цього явища, а не лише боротися з виявами тероризму, тобто з тим, що з цих коренів виростає.

Це неможливо без тісної взаємодії всіх державних і громадських структур, що спрямована на запобігання державним злочинам, усунення інших загроз безпеці особистості, суспільства і держави. Виділимо у цьому зв'язку три рівні попередження злочинів, що зазіхають на безпеку країни: 1) індивідуальна профілактика, тобто запобігання вчиненню протиправних діянь з боку окремих осіб чи їх груп; 2) профілактика окремих видів злочинів; 3) профілактика злочинності у цілому. І якщо завдання першого рівня (індивідуальної профілактики) повинні самостійно вирішувати правоохоронні органи і спецслужби, то на рівні профілактики окремих видів злочинів істотне значення має участь органів влади, державних структур, громадських організацій, засобів масової інформації. Завдання третього рівня превенції тероризму, як соціального явища, повинні розв'язуватися переважно з використанням соціально-економічних і політичних важелів.

Не буде перебільшенням також сказати про деяке гіпертрофоване уявлення про НСБ як у самих громадян, так і в деяких посадових осіб держави, що вбачають у ній тільки конкурента, а іноді – зброю опозиції. За відсутності реального громадського контролю, створюються передумови для криміногенних тенденцій у суспільному житті.

боротьбі за незалежність. Це мітинги, пікети російського посольства й консульств, інші заходи партій, різні громадські організації.

Оцінюючи ситуацію, що склалася в Україні в цей час, необхідно відзначити, що основними напрямками діяльності чеченських мафіозних структур є рекет, захоплення заручників, вбивства на замовлення, солідні фінансові афери. У сфері чеченських інтересів на Україні також – торгівля чорними й кольоровими металами, продукцією сільського господарства, частково зброєю, а також експлуатація міжнародних транспортних коридорів для перевезення наркотиків і контрабанди товарами.

Крім того, в останні роки, особливо в осінньо-зимовий період, окремі регіони України стали базою відпочинку для чеченських збройних формувань, які з настанням весни вертаються в Чечню для ведення бойових дій.

Викриттю чеченської мафії в Україні перешкоджає відсутність у правоохоронних органах фахівців, які володіли б рідною мовою вайнахів (чеченців), а також відсутність необхідних коштів на виконання програми по боротьбі із чеченськими мафіозними структурами.

У цілому, оцінюючи сформовану ситуацію, різні джерела так характеризують можливий рівень чеченської загрози: від „ми впритул зіштовхнемося із чеченською проблемою вже в найближчі місяці” і до: „існує певна небезпека виходу кримінальної ситуації з під контроль правоохоронних органів”.

А тим часом попри розмови про політику й демократію, а частково й любов до „волелюбного чеченського народу” в Україні реально існує й вимагає вирішення ця досить серйозна проблема.

Статистика свідчить, що в Україні загрозливого характеру набуває тенденція вчинення злочинів терористичної спрямованості з використанням вибухових пристроїв. За останні два роки зареєстровано понад 560 таких актів, внаслідок яких загинуло 90 осіб і понад 200 дістали поранення. Ці злочини вчинені, в основному, у кримінальному середовищі з метою розподілу сфер впливу в незаконній підприємницькій діяльності, усунення конкурентів та залякування представників органів державної влади.

3. *Запобігання та протидія злочинам терористичної спрямованості.* Після терактів на території Росії Указом Президента України від 11 грудня 1998 року було створено Антитерористичний центр (АТЦ) – постійно діючий орган при СБУ. Саме сюди надходить інформація про терористичні наміри, яка узагальнюється, оцінюється, і після цього приймається відповідне рішення. Безпосередніми виконавцями антитерористичних заходів в Україні є спецпідрозділи силових структур – „Кобра”, „Барс”, „Ягуар”, „Гепард” тощо, які мають відповідну до призначення підготовку. Вони як самостійно, так і у взаємодії зі спецслужбами інших держав у будь-яку хвилину готові вступити в двобій з терористами.

У травні 2003 року Держдепартамент США оприлюднив доповідь „Глобальний тероризм у 2002 році”. Один з розділів доповіді присвячений співробітництву Києва з Вашингтоном у боротьбі з тероризмом. Йдеться, зокрема, про те, що наша країна надала транспортну авіацію силам антитерористичної коаліції, створивши при цьому так звані „повітряні мости”. У

РОЗДІЛ 2. ЗАПОБІГАННЯ, ПРОТИДІЯ І РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

2.1. Загальні засади розслідування терористичних актів

2.1.1. Поняття і криміналістична характеристика терористичних актів

Тероризм за останні десятиліття набув статусу явища глобального масштабу. З року в рік зростає кількість терористичних актів, а самі вони стають дедалі агресивнішими та жорстокішими. Якщо на початку 70-х років ХХ ст. основним об'єктом терористів була власність, то у 80-х роках, за урядовими даними США, половина всіх терористичних актів була спрямована проти людей [35].

Криміналістична характеристика тероризму складається з певних елементів. Розглянемо їх докладніше.

Спосіб вчинення злочину. Аналіз сучасної діяльності різних терористичних груп свідчить, що в цілому спосіб вчинення терористичного акту залежить від ідеологічної платформи конкретного угруповання, його цілей і напрямів діяльності. Але також існують такі способи, як захоплення заручників, підпали, викрадення літаків, захоплення адміністративних будівель, вбивство вищих посадових осіб держави і посадових осіб спецслужб, використання біологічної зброї, зброї масового ураження, комп'ютерний тероризм тощо.

Спосіб підготовки до вчинення злочину. Вчиненню терористичних актів, як правило, передують ретельна підготовка. Це може бути пошук вибухівки, виготовлення вибухових пристроїв, придбання зброї, підшукування співучасників, спеціальна підготовка виконавців та інше. Необхідно мати на увазі, що підготовчі дії терористів залежать від того, в якій формі планується вчинити той чи інший теракт.

На етапі підготовки до вчинення теракту у правоохоронців уже з'являється можливість притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів, як незаконне зберігання вогнепальної зброї, вибухових речовин та інше.

Підготовка терористів здійснюється, як правило, у спеціально створених для цього таборів і на полігонах, із залученням інструкторів для навчання володіння зброєю, вибухівкою, прийомами рукопашного бою тощо. Досить часто вчиненню певного терористичного акту передують вчинення цілої низки інших злочинів.

Спосіб приховування злочину. Для терористів важливо, щоб про їх діяльність, про вчинені ними терористичні акти дізналося якомога більше людей, було привернуто увагу світової спільноти. Тому, як правило, вони не приховують здійснення ними терактів, але приховують сліди злочину, які можуть вказувати на причетність до цього злочину конкретної особи. Вони намагаються всіляко приховати сліди, які вказували б на конкретну особу. Наприклад, використовують вибухові пристрої сповільненої дії, з годинниковими замкачами чи з радіокерованими детонаторами, тобто застосовують вибухові пристрої, які можуть вибухнути без обов'язкової присутності на місці вибуху

терориста. Разом з цим більшість слідів, які могли б допомогти слідству встановити особу, причетну до вчинення вибуху, знищуються безпосередньо самим вибухом, а свідки, які могли б вказати на злочинця, під впливом пережитого від вибуху жаху не в змозі дати достовірні свідчення.

Місце вчинення злочину залежить від того, в який саме спосіб буде здійснено терористичний акт. Наприклад, місцем вчинення вибуху будуть місця найбільшого скупчення людей (великі адміністративні будівлі, заклади торгівлі, громадський транспорт, зокрема метрополітен, місця громадського відпочинку, вокзали, аеропорти, літаки, людні вулиці та площі тощо). А у разі захоплення заручників місцем вчинення можуть бути літаки, адміністративні будівлі, приміщення дипломатичних представництв, заклади торгівлі тощо.

Час вчинення терористичних актів залежить від конкретної мети, яка стоїть перед терористами. Треба пам'ятати, що вони чітко планують свої операції, тому для вчинення теракту вибирають найбільш слушний з їх точки зору час. Наприклад, якщо терористи мають намір здійснити вибух на вулиці, то це буде у „час пік”; коли планують підірвати житловий будинок, то це станеться у нічний час, тощо.

Особа злочинця (терориста). На жаль, на сьогодні відсутні наукові дослідження стосовно розгорнутої характеристики особи терориста на достатньо репрезентативному рівні. Тому навіть відомі досить розрізнені факти з цього приводу мають велике значення для розуміння саме мотивації тероризму. Особи старшого віку переважно є організаторами та керівниками, а молодшого – виконавцями. Певну частку серед терористів становлять люди зі спеціальною, спрямованою на терористичну діяльність, підготовкою. На думку психологів, для терористів характерним є верховенство емоцій над розумом (імпульсивність), упередженість оцінок, низький поріг терпимості (дратівливість, збудливість), відсутність належного самоконтролю. Окремі вчені припускають, що терористи за своїми психологічними особливостями близькі до убивць. До терористичних груп потрапляють особи різних професій, практично з усіх прошарків суспільства. Вони представляють різноманітність культур та національностей і підтримують широкий спектр ідеологічних напрямів. Багато терористів є людьми, які свого часу, виступаючи за певні права і свободи, були засуджені державою, поставлені за межі закону. Для таких людей тероризм стає соціальною помстою державі.

Особистісні особливості терористів багато в чому залежать від форм і видів тероризму, його цільової і значенневої спрямованості, характеру функціонуючих у них терористичних груп, регіону дій усього формування, соціально-демографічних, етнопсихологічних, кримінологічних та інших рис особистості терористів. Для виявлення рис, що мають криміналістичне значення, необхідно звернути увагу на рівень злочинного досвіду і професіоналізму членів групи, їх становище в структурі групи. У терористичних організаціях, у всіх їх структурних ланках переважають в основному чоловіки віком від 20 до 35 років, непрацюючі, з неповною середньою і середньою освітою, втім, серед терористів є чимало жінок [41].

У терористичних організаціях, що займаються наркобізнесом, який забезпечує високий прибуток при відносно некваліфікованій і нетрудоміській

мілітаризації й жорсткості (радикалізації) політичної обстановки в ряді регіонів світу.

Колись існувала більш певна лінія між війною й тероризмом. Зараз зусиллями й стараннями ідеологів і практиків терору вона стає усе більш умовною, рухливою. Відбувається свого роду змішання й підміна причин і цілей кампаній терору й війни.

Нинішній тероризм служить не тільки доповненням і органічним елементом, але й детонатором військових конфліктів, зокрема, міжетнічних, внаслідок чого є важкопереборною перешкодою мирному процесу.

Сучасний поділ світу підвищує роль міжнародного тероризму як інструмента політики, навіть у здавалося б, цілком нормальних демократичних державах. Є досить багато прикладів, коли чинники міжнародного терору використовуються, що називається, „на замовлення”, як таран для руйнування існуючих суспільно-політичних і державних структур, порушення сформованих військово-політичних балансів сил, поділ сфер інтересів, впливи й взаємодії.

Міжетнічні збройні конфлікти або конфлікти між офіційною владою й терористичними по своїй суті збройними угрупованнями й організаціями – це ефективний спосіб дестабілізації обстановки в ряді регіонів колишнього СРСР, і особливо – у Росії.

Заходу вигідно зберегти нинішній по всіх характеристиках терористичний чеченський режим, як фактор дестабілізації в Кавказькому регіоні, саме в силу геополітичних міркувань, оскільки західні аналітики цілком обґрунтовано вважають, що Росія неминуче перетвориться в потужного суперника Заходу.

Сьогодні політичний тероризм усе більше зливається з карною злочинністю. Їх можна часом розрізнити лише за цілями і мотивами, а методи й форми ідентичні. Вони взаємодіють і надають підтримку один одному. Нерідко, злочини карного характеру маскуються політичними цілями, а їх учасники, видаючи себе за терористів, вимагають відношення до себе після арешту як до політичних ув'язнених. У Латинській Америці, наприклад, ряд терористичних організацій (перуанських, колумбійських) переплітається з наркомафією. Нерідко терористичні організації політичного спрямування для отримання фінансових і матеріальних ресурсів використовують суто кримінальні методи, вдаючись до контрабанди, незаконної торгівлі зброєю, наркотиками.

Досить нестабільною є ситуація і на теренах нашої держави, у той час, коли більшість мусульманського населення країн СНД категорично засуджують радикальний іслам і чеченських ваххабітів, серед кримських татар України досить активно існують інші настрої. Мусульманські екстремісти в Криму виходили та й зараз виходять у підтримку чеченських терористів з гаслами „Народ Ічкерії – ми з тобою”. Крім того неодноразово зафіксовані випадки тренувань по захопленню адміністративних будинків і заручників.

По даним МВС України в республіці Крим донедавна діяли до сотні представників Масхадова й Басаєва. Чеченці в основному займаються вербуванням найманців, купівлею нерухомості й приватизацією великих підприємств і галузей курортного бізнесу в Криму.

Чеченці знайшли допомогу у морально-політичному плані, сюди відносяться різні акції протесту проти політики Росії в Чечні й підтримка чеченців в їх

оскільки всякий тероризм і так вже є кримінальним і ніякого не кримінального тероризму не існує. В свою чергу, науковець пропонує таку класифікацію тероризму:

– **за мотивацією** (політична, релігійна, економічна і т.д.);

– **за суб'єктом злочину** (здійснений громадянином своєї держави чи іноземцем, представником владних структур, чи особою яка не має ніяких повноважень).

Надзвичайно цікавою вбачається думка Д.В. Ольшанського, який відкидає, як стверджує сам автор, нав'язану американцями термінологію. Автор вважає, що міжнародного тероризму немає, кожен терорист має паспорт, громадянство, віросповідання, тому він завжди конкретний. Так у Росії – Чеченський тероризм, в Англії – північно-ірландський тероризм, в Іспанії – баскський.

Що стосується безпосередньо проблеми класифікації тероризму, то як вважає Устинов В.В., найменш спірним і найбільш ефективним з прикладної точки зору є його поділ на міжнародний і внутрішній, оскільки на основі даного поділу можлива екстраполяція стандартів, які застосовуються до злочинів міжнародного характеру, на акти тероризму, які носять міжнародний характер, а злочини проти світу і безпеки людства – на терористичні акти внутрішнього спрямування.

Узагальнюючи результати проведених на сьогоднішній день досліджень, можна сформулювати таку класифікацію тероризму і терористичних актів:

За причиною здійснення:

– політичний (об'єднуючий, демонстраційний, конфронтаційний і провокаційний);

– економічний;

– етнічний (національно-визвольний, расовий);

– світоглядний тероризм – здійснюється з мотивів принципової незгоди з панівними нормами і відносинами (релігійний, екологічний, феміністський).

За способом вчинення терористичних актів:

– традиційний (коли використовується вогнепальна, холодна зброя, вибухові речовини, отрута та інші відомі здавна способи вбивств);

– технологічний (коли в злочинних цілях використовуються найновітніші досягнення в галузі інформаційних і комп'ютерних технологій, радіоелектроніки, ядерної технології, генної інженерії, хімії, бактеріології, імунології тощо);

– хайджекінг (захоплення транспортного засобу з метою вчинення теракту);

– холодний (присутній тільки факт погрози, без застосування яких-небудь дій).

За територіальною діяльністю терористичної організації:

– міжнародний (вплив на міжнародні відносини та міжнародний правопорядок – терористичною організацією, державою.);

– внутрішній (наслідки терактів не виходять за межі держави);

– об'єктний (точковий) – спрямований проти визначених об'єктів.

У зв'язку з такою великою кількістю наукових підходів до даної проблеми важливою особливістю сучасного тероризму є те, що він став серйозним фактором ініціювання й формування осередків військової небезпеки,

роботі, особливо високою є частка молоді, що не має спеціальності. У групах, які здійснюють терористичну діяльність у сфері економіки і фінансів, вік її учасників вищий, як і рівень їх загальної і спеціальної кримінальної підготовки.

У терористичних формуваннях ідейно-політичної спрямованості відсоток раніше засуджених незначний. Проте у злочинних формуваннях, що займаються безпосередньо кримінальним тероризмом, спостерігається великий відсоток раніше засуджених (72%). Кримінальному тероризму притаманна така ознака, як досить високий рівень злочинного професіоналізму. 82% членів груп, котрі задіяні у кримінальному тероризмі, мають більшість типових ознак кримінального професіоналізму [44]. Специфікою кримінального терористичного формування є і те, що поряд з кримінальним професіоналізмом його члени (особливо ті, що здійснюють злочини в сфері економіки) ширше, ніж у будь-яких інших злочинах, використовують звичайний трудовий і службово-посадовий професіоналізм і свої спеціальні знання.

Серед керівників кримінальної терористичної організації великий відсоток раніше засуджених. До основних якостей, властивих для сучасного лідера терористичної злочинної групи, належать: наявність досвіду злочинної діяльності; вольові якості; вищі порівняно з іншими учасниками розумові здібності; фізична сила; уміння дотримувати слова; заповзятливість; комунікабельність; рішучість у діях; знання зовнішніх і внутрішніх умов функціонування групи; швидкість орієнтування і прийняття рішень у складних для злочинної терористичної групи ситуаціях; уміння забезпечити конспіративність підготовлюваних і здійснюваних групою злочинів. Вивчення кримінальних справ дало змогу виокремити такі *типи лідерів кримінальних терористичних груп*: натхненники, ініціатори, організатори, лідери змішаного типу, а також лідери, що не тільки безпосередньо керують злочинними діями, а й виявляють активність у створенні терористичних груп і забезпечують їх функціонування. Найвіддаленішими від реальних злочинів є лідери-натхненники, що можуть задля особистої безпеки виконувати функції лише технічного чи „кримінального” керівника, або радника, юридичного консультанта, який застерігає членів своєї групи від небезпечних для її існування кроків. Разом з тим такий лідер часто є психологічно сильною особистістю, здатною зміцнити рішучість своїх підлеглих. У вивчених кримінальних справах лідерів цього типу виявлено 4% [42].

Ініціатор – нестабільний, перехідний тип лідера. Найчастіше ініціатива в нього поєднується з іншими функціями, наприклад, організаторськими. У розглянутих кримінальних справах було кілька випадків, коли терористична група доручала одному чи кільком своїм членам влаштуватися на роботу до певної господарської організації та стати ініціаторами діяльності, вигідної для терористичної групи. Центральною фігурою терористичного формування, як правило, є лідер-організатор. Найчастіше це послідовно криміногенний тип особистості, що характеризується високим ступенем антигромадської спрямованості, зі сформованою негативною особистісною орієнтацією, який не просто використовує чи підшукує придатну ситуацію для здійснення злочинів, а й створює її, активно долаючи перешкоди.

У великих терористичних організаціях серед виконавців можуть бути свої

лідери. Це найдосвідченіші у кримінальній діяльності люди або особи, які за дорученням керівників виконують контрольні функції, стежать за „чистою” вчинення злочинів. Таких лідерів середньої ланки виявлено в 20% вивчених справ [42]. Характеристика лідерів була б неповною без інформації про лідерів змішаного типу. У процесі дослідження вченим вдалося виявити такі їх різновиди:

– лідери, які послідовно чи одночасно виконують функції натхненника, ініціатора й організатора, у вивчених кримінальних справах лідерів такого типу було 5%;

– лідери, що виконували роль ініціатора-організатора (16% справ);

– організатори-керівники, зафіксовані у 42% випадків;

– керівник-виконавець – у 37% кримінальних терористичних злочинних груп.

Роль виконавців у кримінальній терористичній діяльності значна. Дослідження показали, що у структурі терористичної групи може бути кілька різновидів виконавців. Основне виконавське „навантаження” у ній несуть не всі особи, а лише їх частина, яку можна назвати головною. Серед них особливо вирізняються ініціативні виконавці, які, як правило, або здійснюють функції лідерів-виконавців, або змушені бути лідерами зі змішаними функціями, а також особи, які мають вкрай корисливі нахили.

Особливу частину активних виконавців становлять члени груп, які потрапили до складного кримінального „технологічного” ланцюжка й об’єктивно не можуть залишити свою злочинну діяльність без шкоди для злочинної групи загалом. Другорядні виконавці, як правило, діють у складі кримінально-терористичної групи постійно або залучаються епізодично. Вони можуть отримувати частку прибутку від явно злочинних операцій.

Найвища психологічна згуртованість притаманна терористичним формуванням ідейно-політичного спрямування, де еліта являє собою вольових, грамотних організаторів, ідеологів, політиків, де достатньо заможних людей, які фінансово та матеріально забезпечують терористичну діяльність. Ці люди, зазвичай, самі пов’язані з громадськими рухами, партіями, керівниками і політиками інших держав, здійснюють фінансову, ідеологічну й іншу підтримку тероризму.

Особа потерпілого. Жертвою тероризму може стати будь-яка особа – як президент країни, так і будь-який пересічний громадянин. Усе залежить від конкретного терористичного угруповання, його ідеологічної платформи та способів втілення в життя своїх намірів. Наприклад, жертвами націоналістичного тероризму стають вищі посадові особи держави, військовослужбовці, правоохоронці та представники „ворожої” нації, а жертвами релігійного тероризму – представники іншого віросповідання.

Обстановка місця вчинення злочину. Характерним є те, що терористи досить часто використовують певну обстановку. Більшість терактів із застосуванням вибухівки здійснюють у місцях найбільшого скупчення людей, з незначним контролем з боку правоохоронців, у цьому разі можлива велика кількість як постраждалих, так і свідків.

Відомі випадки, коли терористи самі створювали певну обстановку для

чиновницькою сваволею і не завжди має реальні можливості довести свої проблеми до представників влади, зокрема, не знає, де одержати необхідну інформацію, до якої інстанції звернутися і як домогтися конкретної відповіді. Але у нашому випадку потрібно звернути увагу на те, що тероризм і терор це є різні речі.

А.Е. Жалинський пропонує виділяти державний (легальний) та екстремістський тероризм, але як зауважує В.В. Устинов само визначення тероризму як легального є надто спірним, тому необхідно задуматись, чи можемо ми називати тероризм легальним.

За проведенням В.В. Устиновим дослідженням, видно, що російські вчені виділяють такі види тероризму: політичний, кримінальний, націоналістичний, повітряний, міжнародний, ідеологічний, етнічний, релігійний, індивідуальний, державний, військовий, корисливий і ідеалістичний.

З метою упорядкування вже існуючих класифікацій Мартиненко Б.К. пропонує розділяти тероризм за видами, типами та формами.

– **за видами** на: міжнародний і внутрішній;

– **за типами** на: соціальний, націоналістичний і релігійний („правий” або „лівий”);

– **за формами** на: змовницький, політичний, кримінальний, інформаційний, психологічний, захоплення заручників і т. п.

Т.С. Бояр-Сазонович першою прийшла до класифікації тероризму **за суб’єктом**, вона виділяє три основні види тероризму: державний; груповий (організований); стихійний (індивідуальний).

Міньковський Г.М. і Ревін В.П. в результаті свого аналізу іноземного законодавства, прийшли до такої класифікації тероризму: державний; міжнародний; системний внутрішньодержавний; інший внутрішньодержавний; релігійний; точковий тероризм.

С.Н. Енікополов акцентує увагу на розмежуванні напрямів терористичного руху і виділяє три основні:

– боротьба проти уряду своєї країни;

– боротьба за національне самоствердження;

– релігійний тероризм.

С.А. Ефіров виділяє державний терор; ультраправий, неофашистський; ультралівий, а також сепаратистський тероризм.

Б.Г. Чурков приводить таку класифікацію тероризму: соціально-політичний, який ділиться на праву і ліву гілки; етнополітичний; релігійний і сепаратистський, який може мати національний чи релігійний характер, або бути одночасно національним і релігійним.

На думку Назаркіна М.В., за основу класифікації сучасного тероризму необхідно взяти ціннісно-цільовий (ідейний) критерій і виділити на його основі: ідейний тероризм, тероризм одиночок (включаючи сюди людей з психічними аномаліями) і так званий кримінальний тероризм. М.В. Назаркін навіть виділяє підвиди кримінального тероризму, такі як мафіозний, гангстерський, бандитський, кримінальний та ін.

Але на нашу думку, необхідно погодитись з Емельяновим В.П. який не вважає за доцільне виділяти кримінальний тероризм, як окремий вид тероризму,

інструментів політичної боротьби та потужною базою тероризму, дотепер залишається до кінця не вивченим.

Безсумнівно, при дослідженні тероризму як суспільно небезпечного явища варто виходити із глибокого розуміння сутності цього явища, маючи на увазі насамперед те, що тероризм служить досягненню самих низинних, антидемократичних, антигуманних цілей.

На сьогоднішній день з швидким розвитком НТР, форми прояву терористичних актів стали досить неоднорідними за своїм змістом і способами вчинення. У цілому світі число терористичних актів постійно зростає, розширює свій вплив міжнародна наркомафія, глобальнішим стає економічний екстремізм. Постійно виникають нові, не бачені до цього часу види тероризму, пов'язані з розвитком технологій та загальною комп'ютеризацією. Одні з них безпосередньо спрямовані на безпеку для життя чи здоров'я людини, інші – опосередковано. Однак чинний нині Закон України „Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 року № 638-IV певної класифікації терористичних актів не дає. В законі згадується про два види тероризму – технологічний та міжнародний.

У свою чергу ст. 7 Закону України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року № 964-IV, вказує на небезпеку національній безпеці України в екологічній сфері – від проявів техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму; а на небезпеку в інформаційній сфері – на комп'ютерну злочинність та комп'ютерний тероризм.

2. Профілактика тероризму: форми, цілі, класифікації терористичних актів. У зв'язку з тим, що видова різноманітність тероризму законодавчо закріплена, як видно, не в достатній формі, пропонуємо звернутись до літературних джерел, де науковці висловлюють досить різноманітні погляди на класифікацію тероризму і терористичних актів. Наукові розвідки очолювані фахівцями з різних галузей знань, зокрема таких як філософія, історія, соціологія, психологія, політологія, юриспруденція систематизують тероризм в призмах різного бачення, пропонуючи специфічні критерії класифікації.

Доктори права Д. Балтаг та О. Балан схильні вважати, що тероризм має багато форм і цілей, варіюється у часі і в просторі, а тому його можна класифікувати за такими критеріями:

1. За цілями і намірами терористичного акту. Сюди науковці відносять кримінальний, соціальний і політичний тероризм;

2. За територією вчинення терористичного акту. Тут має місце внутрішній або національний, міжнародний та транснаціональний тероризм;

3. За причинами прояву тероризму поділяється на расовий, національний, неофашистський та фундаментально-релігійний;

4. За способами здійснення терористичних актів. Такий тероризм поділяється на направлений – акти насильства зосередженні тільки для реалізації поставленої мети. Наступний – побічний тероризм – терористичні акти здійснюються з використанням непрямих прийомів і методів, які приводять до досягнення поставленої мети.

Обгрунтовано доводить, що нашій державі притаманне таке негативне явище, як чиновницький терор В.В. Крутов. З ним можна абсолютно погодитись в тому, що наш громадянин в дійсності є практично беззахисним перед

здійснення теракту.

Предмет злочинного посягання. Для терористів не характерні посягання на предмети матеріального світу. Вони тепер досить рідко викрадають літаки і захоплюють будівлі. В основному вони посягають на ті предмети, які можуть сприяти успішному здійсненню терористичних актів, а самі теракти спрямовані проти особи.

Слідова картина злочину. При вчиненні терористичного акту, як правило, залишається багато слідів самого теракту та майже немає слідів, які вказували б на конкретну особу, яка його здійснила. Це пов'язано з мотивацією терористичних актів. Для терористів важливо, щоб про їх терористичну діяльність дізналося якнайбільше людей, тільки в такому разі буде досягнуто мети – тримати суспільство в страху, дестабілізувати його тощо. Безкарність терористів ще більше загострює кризу в суспільстві, що також сприяє терористам. Тому слід приділяти особливу увагу відшукуванню слідів, які вказували б на причетність до злочину певної терористичної групи та конкретної особи, члена цього злочинного формування. Також характерно те, що при вчиненні теракту є велика кількість свідків, а тому вчасне виявлення всіх можливих очевидців події та їх правильно організоване (з урахуванням їх психологічного стану) опитування сприятиме розкриттю і розслідуванню такого злочину.

2.1.2. Криміналістична класифікація терористичних актів

Теоретична розробка проблем класифікації злочинів на криміналістичній основі має важливе значення для подальшого розвитку теорії криміналістики, вдосконалення методики виявлення і розкриття злочинів, покращення процесу підготовки слідчо-оперативних кадрів, підвищення їх професійного рівня. Цій проблематиці присвятили свої наукові праці такі криміналісти, як Р. Белкін, А. Вінберг, В. Віденін, В. Образцов, А. Васильєв, Н. Яблоков, І. Герасимов, Л. Гумашвілі та багато інших.

Класифікаційні ідеї мають глибоке історичне коріння. Щойно людина здобуває певну кількість знань про будь-який предмет, вона одразу ж намагається систематизувати їх у певному порядку, щоб краще ними розпоряджатися і за потреби повідомляти про них інших. Такі класифікації не лише приносять людині вигоду, а й сприяють збільшенню суми знань у кожному предметі, що вивчається, змушуючи розглядати ці предмети під різними кутами зору і відкривати нові можливості, які без цього могли б залишитися непоміченими.

Як засіб упорядкування і систематизації матеріалу класифікація в криміналістиці використовується з часів становлення науки, а ось теоретичним осмисленням процедури класифікації і пов'язаних з нею питань науковці-криміналісти займаються не так давно. Як справедливо зазначив В. Віденін, криміналістична класифікація за своїм характером не відрізняється від класифікації інших наук. У будь-якій сфері наукового знання класифікація ґрунтується на єдиних законах і правилах діалектичної і формальної логіки, а не на принципах і правилах певної науки. Не є винятком і криміналістика, тому криміналістичні класифікації різняться від класифікацій інших наук тільки

об'єктами і цілями класифікації.

Зазначаючи важливість криміналістичної класифікації для встановлення об'єктивної істини при розслідуванні злочинів, Р. Белкін, А. Вінберг наголошують, що в криміналістиці, як і в інших галузях наукового знання, систематизація і класифікація є засобом проникнення в сутність явищ і предметів, які пізнаються, встановлення зв'язку і залежності між ними, вираження відношення між елементами структури та між підсистемами.

У зв'язку з тим, що видова різноманітність тероризму законодавчо не закріплена, в літературі можна зустріти досить різні погляди на класифікацію тероризму і терористичних актів. Наукові дослідження, здійснювані під керівництвом фахівців з різних галузей знань, зокрема таких, як філософія, історія, соціологія, психологія, політологія, юриспруденція, систематизують тероризм з різних точок зору, пропонуючи специфічні критерії класифікації.

Так, під час міжнародної конференції „Тероризм і національна безпека України”, яка проходила в НАВС України, ректор Академії поліції „Стефан чел Марє” МВС республіки Молдова, доктор права Д. Балтаг та його колега доктор О. Балан висловили думку, що тероризм має багато форм і цілей, варіюється у часі і в просторі, а тому його можна класифікувати за такими критеріями [25]:

за цілями і намірами терористичного акту – кримінальний, соціальний і політичний тероризм;

– **за територією вчинення терористичного акту** – внутрішній, або національний, міжнародний і транснаціональний тероризм;

– **за причинами прояву** – расовий, національний, неофашистський і фундаментально-релігійний тероризм;

– **за способами здійснення терористичних актів**. Такий тероризм поділяється на спрямований – до актів насильства вдаються тільки для реалізації поставленої мети та побічний – терористичні акти здійснюються з використанням непрямих прийомів і методів, які призводять до досягнення поставленої мети.

Дещо інше бачення проблеми мають російські вчені В. Замковий і М. Ільчиков. Вони пропонують попарні варіанти класифікації і виокремлюють такі види тероризму:

- революційний і контрреволюційний;
- субверсивний і репресивний;
- фізичний і духовний; селективний і сліпий;
- провокаційний;
- превентивний терор;
- військовий терор;
- кримінальний терор.

Під цими видами автори розуміють таке. Субверсивний тероризм – тероризм, спрямований на дестабілізацію системи; репресивний – пов'язаний з придушенням системи. Селективний тероризм – це індивідуальні теракти; сліпий – це акти насилля, спрямовані на невизначене коло осіб. Провокаційний характерний для міжнародного тероризму. Превентивний терор – це той, що здійснюється спецслужбами держав. Військовий має місце тоді, коли доктрина ведення війни вирізняється особливою нелюдністю, безжалісністю,

ідеолого-конфесійній, військовій, комерційній та інших основах. Терористичні угруповання, особливо їх керівники в багатьох випадках тісно взаємодіють у питаннях придбання озброєнь, прикриття один одного, поділу функцій і завдань при проведенні ними масштабних операцій (як, наприклад, в Афганістані або Лівані).

Цей приклад показує, що сучасний тероризм здатний вести диверсійно-терористичну війну, брати участь у масштабних збройних конфліктах. Тероризм перетворився в досить прибутковий бізнес глобального масштабу з розвиненим „ринком праці” (найманці та інші) і додаткового капіталу (поставки зброї, торгівля наркотиками). Важливою особливістю сучасного тероризму є його добре структурований і організований характер. Терористичні організації створюють єдині керівні органи, систему керування, що планують підрозділи. Проводяться наради й зустрічі керівників найбільш великих угруповань, координація діяльності організацій різної національної приналежності. Для створення більшого морально-психологічного ефекту й суспільного резонансу налагоджене інформаційно-пропагандистське забезпечення.

В ХХІ ст. лідери терористів висувають, як основну мету, боротьбу за владу спочатку в окремій країні, а потім і в усьому світі. Найбільшу активність щодо цього проявляють представники сунітської гілки ісламу. Вони проголосили гасло створення єдиної ісламської держави – ісламського халіфату, а головним об'єктом терористичного впливу як основної перешкоди на досягненні цієї мети вибрані найбільш розвинені країни світу на чолі зі Сполученими Штатами, проголошеними імперією зла.

На сьогодні тероризм – це вже не тільки й не стільки диверсанти-одинаки, угонщики літаків і вбивці-камікадзе. Сучасний тероризм – це потужні структури з відповідним їх масштабам оснащенням.

Першим кроком на шляху до перетворення тероризму в міжнародне явище стала спроба створення терористичного Інтернаціоналу на континентальному рівні в Латинській Америці, що забезпечує споріднену взаємодію родинних бойових груп у різних країнах. А класичний приклад терористичного Інтернаціоналу наприкінці ХХ ст. – „Міжнародний ісламський фронт джихада проти іудеїв і хрестоносців” під керівництвом Усами бен Ладена і його військового крило – організація „Аль-Каїда”, філії якої створені в Судані, Єгипті, Ємені, Сомалі, Афганістані, Пакистані, Боснії, Хорватії, Алжирі, Тунісі, Лівані, на Філіппінах, у Таджикистані, Азербайджані, США, у Кашмірі (Індія), Чечні (Російська Федерація).

Абсолютизація терору сприяла переходу до більш широкого формування терористичних організацій за рахунок найманців з числа декласованих елементів у своїх країнах і міжнародних авантюристів. Поява значних груп терористів-найманців, сприяла різкому підвищенню рівня професіоналізму бойовиків.

Ведеться робота з відбору й підготовки прихильників, активних функціонерів і бойовиків для подальшого їх цілеспрямованого використання в кризових районах, де, наприклад, однією з конфліктуючих сторін є радикальні мусульманські організації. Терористичні методи стали їх найбільш улюбленою й використовуваною зброєю. Взагалі, як нам видно, питання про те, чому саме світ ісламу є на сьогодні одним з важливих генераторів ідей тероризму як засобів й

2.2. Профілактика тероризму – запорука національної безпеки України

2.2.1. Концептуальні засади запобігання вчинення терористичних актів: регіональний, національний і міжнародний аналіз та контроль

1. *Характеристика загроз і ризиків вчинення терористичних актів: світовий, вітчизняний і регіональний аналіз.* Заклопотаність світового співтовариства ростом терористичної активності обумовлена численністю жертв терористів і величезним матеріальним збитком завданім терором. Крім цього, світову громадськість насторожує й той факт, що завдяки розвитку новітніх технологій, що мають подвійне призначення, діяльності засобів масової інформації й глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, де культивуються насильство й жорстокість, у все більшій кількості людей з'являється можливість отримати, а потім і використовувати інформацію про створення самих витончених методів знищення і способів їх застосування. Не застраховані від спалахів тероризму навіть високорозвинені країни з різними політичними режимами й державними устроями. Тільки за останній час людські й матеріальні втрати у зв'язку з терористичними актами зафіксовані в Північній Ірландії, США, Росії, Кенії, Танзанії, Японії, Аргентині, Індії, Пакистані, Алжирі, Ізраїлі, Єгипті, Туреччині, Албанії, Югославії, Колумбії, Ірані, у державах Південно-Східної Азії й у ряді інших країн наводять жах на суспільство. Інтернаціональний характер життя людей, нові засоби зв'язку й інформації, нові види озброєнь різко знижують значимість державних кордонів та інших засобів захисту від тероризму. Зростає різноманіття терористичної діяльності, що усе більше погоджується з національними, релігійними, етнічними конфліктами, сепаратистськими й, так званими, визвольними рухами.

У зв'язку із цим, терористична загроза стала особливо масштабною й небезпечною. Терористична діяльність у сучасних умовах характеризується широким розмахом, відсутністю явно виражених державних кордонів, наявністю зв'язку й взаємодією з міжнародними терористичними центрами й організаціями; твердою організаційною структурою, що складається з керівної й оперативної ланки, підрозділів розвідки й контррозвідки, матеріально-технічного забезпечення, бойових груп і прикриття; твердою конспірацією й ретельним відбором кадрів; наявністю агентур у правоохоронних і державних органах; значним технічним оснащенням, що конкурує, а те й переважає оснащення підрозділів урядових військ; наявністю розгалуженої мережі конспіративних укриттів, навчальних баз і полігонів. Характерно, що, одержуючи у свої руки сучасні засоби ведення інформаційної війни, міжнародний тероризм нав'язує народам свої ідеї й свої оцінки ситуації, широко й безуспішно вирішує мобілізаційні завдання по залученню у свої ряди молоді, не говорячи вже про професійних найманців. Діяльність терористичних угруповань все частіше характеризується наявністю новітнього озброєння, продуманою організацією, диференційованою структурою, ретельною розробкою стратегії й тактики, детальною підготовкою до операцій, що включає всебічне вивчення намічених жертв, репетиції, попередній хронометраж, тилове забезпечення, тяжінням до анонімності й масовості терористичної діяльності.

Терористичні організації налагодили між собою тісні зв'язки на загальній

жорстокістю військових операцій відносно мирного населення, дітей, об'єктів Червоного Хреста, військовополонених тощо. Кримінальний терор – це стан злочинності, коли вона виходить з-під контролю правоохоронних органів.

У своєму дослідженні Е. Ляхов та А. Попов також за парним принципом пропонують таку класифікацію тероризму:

- воєнний і мирний; революційний і контрреволюційний;
- визвольний і репресивний;
- політичний і загальнокримінальний.

Під мирним тероризмом вчені мають на увазі здійснення терористичних актів у мирний час.

Н. Мелентьева пропонує класифікувати тероризм за такими видами: ідеологічний, етнічний, релігійний та індивідуальний.

П. Біленчук підходить до класифікації тероризму з такої позиції. Залежно від території вчинення тероризм поділяється на внутрішній і міжнародний. А самі терористичні акти можуть бути таких видів:

- диверсія (вибухи, розпилення отруйних речовин та ін.);
- викрадення відомих політиків, чиновників, журналістів, дипломатів;
- замах і убивство;
- хайджекінг – захоплення транспортного засобу: літака (скайджекінг), залізничного потяга, автомобіля, судна; захоплення будівель; партизанська війна, що локалізується в сільській місцевості;
- політичні вбивства;
- кібертероризм (кібервійна) – напади на комп'ютерні мережі і банки даних.

На думку вченого, не можна кваліфікувати як терористичний акт такі карні злочини, які епізодично або випадково використовують терористичні методи.

Ю. Антонян у своєму кримінологічному дослідженні пропонує поділ тероризму на державний, націоналістичний, військовий, корисливий, кримінальний та ідеологічний [24].

С. Мохончук схильний вважати, що чіткої класифікації зробити не можна, оскільки з огляду на величезну різноманітність форм тероризму будь-яка класифікація тероризму буде умовною. За такого підходу науковець розмежує тероризм за його мотивацією, тобто на кримінологічному або психологічному рівні, виокремлюючи такі його види:

- націоналістичний;
- релігійний; політичний;
- інформаційний.

Науковець робить слушне зауваження щодо розмежування тероризму і терору. Державного терору немає в жодній класифікації, тому ми схильні вважати, що він взагалі не належить до тероризму.

Згадаємо ст. 3 Конституції України: „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [1].

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Тому слід підтримати С. Мохончука і ще раз наголосити, що держава повинна захищати своїх громадян від свавілля, безчинств, різного роду екстремістів і кримінальних злочинців. І така діяльність держави нічого спільного з терором не має. Це нормальна й обов'язкова функція кожної держави. Якщо за критерій класифікації взяти розповсюдження тероризму, то тут учений є одностайним П. Біленчука, В. Глушкова і вирізняє внутрішній і міжнародний тероризм. Він також чітко наголошує на відмітних ознаках внутрішнього і міжнародного тероризму.

Під час вчинення акту міжнародного тероризму:

– держава не несе відповідальності за вчинення акту тероризму. Кримінальному переслідуванню підлягають тільки фізичні особи на основі міжнародних договорів, але за кримінальними і кримінально-процесуальними законами тієї держави, громадянином якої є терорист;

– цей злочин вчинюється на території кількох держав або співучасниками є іноземці, або наслідки злочину виявляються за межами держав, де вони були вчинені;

– існує міжнародний договір, який визначає діяння злочинним і встановлює за нього відповідальність.

Щодо державного терору, то ми маємо жакхливий досвід жовтневих подій 1917 р. і тоталітарного режиму, який був встановлений у СРСР і проіснував аж до серпневих подій 1991 року. Як згадується в збірнику документів Всеросійського надзвичайного комітету, відразу ж після перемоги Жовтневого збройного повстання російська буржуазія стала на шлях розгортання кровопролитної боротьби, на шлях терору і змов.

Повертаючись до класифікації тероризму, необхідно згадати В. Лунєєва, який виокремлює характерні для російського суспільства види тероризму:

- політичний;
- кримінальний;
- національний і релігійний;
- державний;
- стихійний і організований;
- повітряний;
- міжнародний.

С. Батюшкін і С. Харламов, узагальнивши результати досліджень вітчизняних і зарубіжних експертів з питань тероризму, у статті „Вакцина від „чуми” дійшли висновку, що тероризм є таких видів [26]:

- політичний, або як його ще називають, соціально-мотивований (ліво- та праворадикальний);
- етнічний (націоналістичний);
- релігійний.

Автори роблять наголос на особливій небезпеці останнього виду тероризму, в основному тієї його гілки, яка приховується за маскою „мусульманства”.

Вчені вирізняють абсолютно новий, донедавна неможливий вид тероризму – „віртуальний”. Це тероризм, при якому у терористів є можливість доступу до інформаційно-комп'ютерних технологій, за допомогою яких вони створюють видимість терористичної кампанії або окремого терористичного акту, якого

необхідно швидко закріпити процесуально. Це дасть змогу впевнено працювати з ним навіть за участі адвоката.

На наступному і заключному етапах розслідування слідчі ситуації зумовлені таким: характером зібраного до цього часу фактичного матеріалу про обсяг злочинної діяльності (усієї чи тільки частини) терористичної організації, кількість й особливості функціонування; кількістю виявлених і затриманих її членів; наявністю відомостей про те, які ланки організації чи конкретні члени є найуразливішими елементами її системи; тим, чи вдалося слідству розхитати єдність основних і другорядних членів групи; наявністю реальних умов, забезпечених зібраними даними, для удару по керівництву групи з метою її знищення і наступного викриття політичних сил, що є натхненниками терору.

Література

1. Біленчук П.Д., Гуцалюк М.В., Кравчук О.В., Козир М.В. Комп'ютерний тероризм: суперхакери, кібер-терористи, кібер-криміналісти: Монографія / За заг. ред. П.Д. Біленчука. – К.: Наука і життя, 2008. – 291 с.

2. Біленчук П.Д., Кравчук О.В., Міщенко В.Б., Пілоков Ю.О. Інформаційна діяльність в правознавстві: Монографія. / За редакцією П.Д. Біленчука. – Київ: Наука і життя, 2007. – 244 с.

3. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Київ: МАУП, 2007. – 512 с.

4. Біленчук П.Д., Гасанов Р.И., Задояний М.Т. Современный международный терроризм: сущность, правовые и психологические основы противодействия // Економіка. Фінанси. Право, – 2008, – №3. – С. 31-39.

5. Біленчук П.Д., Кофанов А.В. Організований міжнародний тероризм // Крок, 2002, – № 1/4. – С. 1-7.

6. Біленчук П.Д. Кібернетична, високотехнологічна й економічна злочинність – світова проблема сьогодення // Крок, 2002, – № 23. – С. 1-2.

7. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Криміналістична характеристика терористичних актів // Теорія і практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах. Тези доп. наук.-прак. конф.: У 2-х ч. – Київ, НАВСУ, 2002. – 4.2. – С. 130-132.

8. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Організований міжнародний тероризм: історія і сучасність // Тероризм і національна безпека України: Матер. міжнарод. конф. – К.: НАВСУ України, 2003. – С. 199-203.

9. Біленчук П.Д., Сав'юк О.В. Тероризм – глобальна проблема людства // Юридичний Вісник України. 2006. – № 39 (587). – С 4-5.

10. Біленчук П.Д., Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Романюк Б.В. та ін. Комп'ютерна злочинність. Навч. посібник. – Київ. – Атака, 2002. – 240 с.

діяльність перебувала під контролем оперативно-розшукових служб до початку розслідування, то найчастіше фіксуються окремі злочини, наприклад, оптова торгівля наркотичними речовинами і зброєю, вимагання коштів, незаконна торгівля зброєю тощо. Накопичується матеріал, що дає змогу захопити злочинців зненацька і здійснити інші операції.

Завданням слідчого є процесуальне закріплення оперативно-розшукової інформації і введення її в процес доказування. З огляду на особливості її одержання і можливу недостовірність її необхідно ретельно перевіряти, використовуючи оперативно-розшукові методи і дані, отримані слідчим шляхом. Маючи загальне уявлення про злочини терористичної групи, слідчі й оперативно-розшукові органи повинні намагатися за рахунок пошукових та інших методів розвивати систему одержання даних для виявлення всіх її злочинних акцій. Для цього потрібно максимально використовувати і процесуальні засоби (допит підозрюваних, свідків і потерпілих, виїмка й огляд, обшук та ін.). Оскільки розслідування тероризму зазвичай починається з одного епізоду, важливо швидко виявити всі вчинені цим формуванням злочини і його основну спрямованість.

Схилення когось із терористів до співпраці зі слідством істотно полегшує вирішення основних завдань слідства. Багато що залежить від того, яке місце ця особа посідала в ієрархії групи, наскільки вона обізнана про вчинені групою злочини, про її керівників, їх ролі в проведенні злочинних акцій, психологічну атмосферу всередині групи. Дуже важливими є відомості про керівників організації, організаторів окремих злочинних акцій, політичні зв'язки, джерела фінансування, місця розміщення терористичних груп тощо.

Участь захисника в розслідуванні з моменту оголошення підозрюваному постанови про затримання також іноді створює своєрідну слідчу ситуацію, що потребує від слідчого тактичної перебудови його діяльності. Він у певному сенсі втрачає свободу використовувати наявні докази. Терористичні групи часто утримують своїх добре оплачуваних адвокатів, що, як правило, з'являються відразу після затримання терориста. Адвокат, звичайно, необхідний для забезпечення в процесі демократичності і змагальності. Але, на жаль, не всі адвокати вибирають законні шляхи у своїй роботі. Дехто з них переконує затриманих відмовитися від несприятливих для них особисто чи групи показань, які вони вже дали, вживають заходів з приховування слідів і речових доказів, про які затриманий повідомив і які слідчий не встиг ще процесуально закріпити. Адвокат може „натиснути” на свідків і навіть понять, не несучи за це відповідальності.

Слідчий повинен пристосовуватися до таких ситуацій, зокрема, максимально використовувати час до моменту допущення адвоката до справи, вдаючись до всіх тактичних прийомів розслідування „за свіжими слідами” після затримки терориста. Необхідно також правильно використовувати фактор раптовості затримання, приховуючи можливу обмеженість інформації про обсяг наявних проти нього доказів, дефіцит часу в нього для необхідних пояснень, можливість їх швидкої перевірки, у тому числі на місці вчинення злочину, що дає можливість закріпити наявні в матеріалах справи докази. При одержанні від підозрюваного даних, що вказують на нові можливі джерела доказів, їх

насправді немає. Тим самим може бути досягнутий необхідний терористам психологічний вплив на широку аудиторію. Науковці також виокремлюють інформаційний і комп'ютерний („кібернетичний”) тероризм. Американські правознавці розглядають ці види тероризму як навмисне злочинне використання інформаційних комп'ютерних систем, мереж чи їх окремих компонентів, а також стільникового зв'язку, телефонних мереж та інших технічних систем з метою підтримання або полегшення терористичної кампанії чи дії (теракту). Так, ФБР визначило технологію *Voice over Ip (Ip-телефонія)*, яка дає можливість спілкуватися телефоном, використовуючи підключення до Інтернету, як чергову загрозу національній безпеці США. ФБР заявило, що *Ip-телефонія* може виявитися досить зручною системою в руках терористів [49]. У зв'язку з цим до Федеральної комісії із зв'язку надійшов проєкт про включення *Ip-телефонії* у закон, який стосується перехоплення телефонних розмов. Це дасть можливість контролювати усі види повідомлень, які передаються Інтернетом: *E-mail, SMS, chat* тощо. Така пропозиція викликала у правозахисних організаціях занепокоєння, але фахівці з ФБР, як і російські дослідники С. Батюшкін і С. Харламов вважають, що терористи можуть ефективно використовувати глобальні міжнародні інформаційні мережі типу Інтернет, *Ip-телефонії* з метою пропаганди тероризму, вербування однодумців, фінансування своєї діяльності, дискредитації антитерористичних дій, для створення хаосу в фінансових, енергетичних, транспортних та інших критичних інфраструктурах, а також для отримання необхідної інформації чи внесення дезінформації тощо.

Узагальнивши результати виконаних на сьогодні досліджень, можна запропонувати таку класифікацію.

Види тероризму за причиною здійснення:

- політичний (об'єднуючий, демонстраційний, конфронтаційний і провокаційний);
- економічний;
- етнічний, тобто коли народ не може досягнути консенсусу (національно-визвольний, расовий);
- світоглядний, що здійснюється з мотивів принципової незгоди з панівними нормами і відносинами (релігійний, екологічний, феміністський).

Політичний тероризм – це сукупність проявів терористичної активності, спрямованих на зміну державного устрою та суспільного ладу в цілому або частково. Зазвичай здійснюється представниками окремих політичних течій, які з тих чи інших причин вилучені із сфери офіційної або легітимної політики.

Об'єднуючий тероризм спрямований на об'єднання організацій або структур екстремістського характеру.

Демонстративний тероризм покликаний забезпечити широку славу чи популярність якоїсь терористичної організації, її ідеології, а також показати силу і готовність до рішучих дій. Найхарактернішим проявом цього виду тероризму у ХХ ст. були події 5 вересня 1972 р. на ХХ Олімпійських іграх у Мюнхені, коли члени арабської екстремістської організації „Чорний вересень” спочатку схопили, а потім розстріляли ізраїльських спортсменів – учасників Олімпійських ігор. Час цієї кривавої акції, її місце і форма – все було розраховано на максимальний пропагандистський ефект.

Конфронтаційний тероризм виявляється у застосуванні насильства в боротьбі протидіючих організацій, рухів, політичних блоків, державних структур.

Провокаційний тероризм характерний тим, що організатори насильницьких дій провокують свого противника застосовувати непопулярні серед населення чи вигідні для терористів дії.

Економічний тероризм – це свідомі примусові методи, спрямовані на занепад економіки, вимога відмови від вигідних поставок або запровадження невідгідних економічних санкцій.

Види тероризму за способом вчинення терористичних актів:

– традиційний (коли використовується вогнепальна, холодна зброя, вибухові речовини, отрута та інші відомі здавна способи вбивств);

– технологічний (коли в злочинних цілях використовуються найновітніші досягнення в галузі інформаційних і комп'ютерних технологій, радіоелектроніки, ядерної технології, генної інженерії, хімії, бактеріології, імунології тощо);

– хайджекінг (викрадення транспортного засобу з метою вчинення теракту);

– холодний (присутній тільки факт погрози, без застосування якихось дій).

Види тероризму за територіальною діяльністю терористичної організації:

– міжнародний (вплив на міжнародні відносини і міжнародний правопорядок терористичною організацією, державою);

– внутрішній (наслідки терактів не виходять за межі держави);

– об'єктний (точковий), спрямований проти певних об'єктів.

2.1.3. Загальні засади методики розслідування терористичних актів

Своєрідність і специфічність терористичної злочинності загалом та її окремих кримінальних проявів полягає не тільки в розглянутих вище особливостях, а й у криміналістичній методиці розкриття і розслідування терористичних актів.

Особливістю порушення кримінальної справи за фактом тероризму є те, що в одних випадках розслідуванню передують різні за тривалістю (найчастіше тривала) оперативна перевірка функціонування терористичної групи, що закінчується слідчо-оперативною операцією із затримання на „гарячому” окремих її учасників. В інших – розслідування починається з факту вчинення терористичного акту. У першому випадку розслідуванню передують виявлення, вивчення, накопичення необхідної інформації і відповідне процесуальне документування злочинної діяльності на оперативно-розшуковому рівні, що має свою методику.

Слідчий і оперативні працівники спочатку мусять визначити належність терористичної організації, а вже потім зібрати необхідну інформацію для встановлення винних. Оперативні працівники повинні бути добре поінформовані про всі особливості терористичної організації, підтримувати постійний зв'язок з правоохоронними органами інших країн, від яких можна одержати інформацію про злочин, що готується, або дані, що допомагають розкрити вже вчинений терористичний злочин. Оперативні працівники повинні бути оснащені

формування.

Слідчі ситуації при розслідуванні тероризму потрібно поділяти не тільки на ситуації розслідування і ситуації окремих слідчих дій, а й на ситуації криміналістичних операцій. Перші можна поділити на ситуації стратегічного і тактичного характеру. До ситуацій стратегічного характеру належать такі, що незалежно від слідства полегшують чи ускладнюють (навіть унеможливають) повне розкриття терористичної діяльності і вирішення всіх завдань розслідування. Найчастіше вони пов'язані з впливом на перебіг розслідування політичних, міжнародних, правових, національних та інших обставин, політичних і корумпованих зв'язків злочинців. Це нерідко робить слідчого заручником політичної і міжнаціональної боротьби, недосконалого законодавства й інших складних процесів. Ситуації тактичного характеру не можуть істотно ускладнити чи навіть унеможливити вирішення стратегічних завдань, але можуть ускладнити чи полегшити вирішення важливих проміжних завдань. Наприклад, рішення одного із затриманих піти на співпрацю зі слідством може полегшити подальше розслідування. Але безуспішні спроби затримати інших виконавців і організаторів можуть ускладнити слідство, але не унеможливити. Нерідко виникають ситуації, пов'язані з необхідністю здійснення операцій силами слідчих і оперативно-розшукових служб (наприклад, із „взяття на гарячому”, звільнення заручників, затримки інших злочинців та ін.).

За ступенем можливого впливу слідчої ситуації можна поділити на контрольовані ним, частково контрольовані і неконтрольовані. Перші, у свою чергу, можна поділити на контрольовані оперативно-розшуковими засобами під час дослідчого накопичення розвідувальної інформації і ситуації, контрольовані процесуальними засобами вже при розслідуванні. Частково контрольовані поділяються на ситуації, що піддаються частковому регулюванню засобами криміналістики, організаційно-управлінськими засобами і психологічно. Це ситуації з приблизно однаковим набором типових і нетипових ознак; останні складніші для слідства і потребують індивідуального підходу, з урахуванням можливостей слідства, на відміну від типових. Наприклад, необхідно шукати і застосовувати нетрадиційні прийоми, використовуючи рекомендації соціологів і психологів. До організаційно-управлінських засобів впливу на ситуації розслідування належать ініціювання перевірок, що може змусити організовану злочинну групу змінити лінію своєї кримінальної діяльності і, відповідно, в чомусь себе виявити, що дасть змогу надалі її контролювати. Психологічними засобами регулювання ситуації можуть бути продумані й організовані виточки вигідної для слідства інформації у пресу, кримінальне середовище, а також використання методів рефлексивного управління та ін.

Слідчі ситуації щодо справ аналізованої категорії можна поділити на ситуації, що належать до початкового, наступного і заключного етапів розслідування.

Етапи розслідування

На початковому і наступному етапах розслідування характер ситуації часто залежить від протидії розслідуванню окремими злочинцями і терористичною організацією загалом, а також від того, чи вдалося схилити когось із затриманих до співпраці, чи беруть участь у розслідуванні захисники та ін. Якщо злочинна

слідча й оперативно-розшукова інформація частково або повністю нерідко стає відомою злочинному формуванню, діяння якого розслідуються. Відтак, група має можливість контролювати слідство, навіть спрямовувати його, передбачати можливий перебіг справи. Тому слідство може бути ускладнене значною протидією з боку ще існуючої терористичної групи, її спробами нейтралізувати, зробити виниклу ситуацію сприятливішою для себе.

2. Інформаційний аспект розслідування тероризму, особливо на початковому етапі, зазвичай містить більше оперативно-розшукових і в основному орієнтовних відомостей, ніж кримінально-процесуальних даних що теж певною мірою посилює проблемність їх використання.

3. Багато що зумовлюється не тільки зібраними фактичними пошуковими і слідчими даними про розслідувану подію, а й низкою інших інформаційних чинників: наявністю чи відсутністю даних, що дають можливість побачити перспективу вирішення питання про відповідальність усіх членів терористичної групи; характером наявних у слідства правових та інших можливостей забезпечення безпеки потерпілих і свідків; правовою урегульованістю методів легалізації розвідувальної роботи оперативно-розшукових органів щодо цієї справи; впевненістю (непевненістю) у збереженні таємниці слідства від членів групи, що залишилися на волі; характером наявних відомостей з інформаційно-довідкових джерел МВС і налагодженого взаємозв'язку між слідчим і оперативними співробітниками; теоретичним і практичним рівнем підготовленості слідчих і оперативних працівників до розкриття злочинів, вчинених терористичними групами; особливостями прояву затриманими солідарності й водночас суперництва між ними тощо.

4. Політичні чинники, що стосуються внутрішньодержавних і міждержавних відносин. Як правило, вони виявляються з розслідуванням кримінальних справ про терористичні формування ідейно-політичного спрямування і можуть підштовхнути державні органи до певних дій, наприклад, під загрозою вбивства заручників обміняти їх на затриманих терористів. Тому слідчий від початку розслідування повинен зібрати інформацію про всі вчинені цією терористичною організацією терористичні акти, їх зв'язки з політичними, громадськими формуваннями, місця розміщення основних сил, зв'язки з іншими терористичними групами, джерела фінансування і поставок вибухових пристроїв, зброї тощо.

Криміналістичні ситуації щодо аналізованих справ можуть мати не тільки слідчий, а й дослідчий і післяслідчий характер. Дослідчі ситуації розслідування, особливо якщо терористична група тривалий час перебувала під контролем чи в оперативній перевірці, мають дуже значний вплив на перебіг і результати слідства, оскільки вони містять істотну для розслідування інформацію. Післяслідчі ситуації характерні для кримінальних справ, за якими, незважаючи на зусилля слідства, вдається виявити не всіх, а лише частину членів терористичної групи. Решта членів, що залишилися на волі, як правило, знову починають вчиняти злочини. Водночас окремі заарештовані (засуджені) можуть з різних причин „розговоритися” в місцях позбавлення волі про діяльність їх групи, і це може дати можливість продовжувати роботу з виявлення злочинців, що переховуються (особливо лідерів), сприяючи остаточному розвалу

відповідними технічними засобами для фіксації інформації (відео- і фотозйомка, звукозапис та ін.).

Недоліки, притаманні документуванню результатів діяльності злочинних угруповань, нерідко пов'язані з неможливістю використовувати необхідні технічні засоби (іноді через їх відсутність, а часом і через невміння їх правильно застосовувати) та з недостатнім знанням кримінально-процесуального законодавства оперативно-розшуковими працівниками. Зокрема, незнання ними норм КПК (того, що необхідно доказувати по кримінальній справі) позбавляє оперативних працівників цільової спрямованості в збиранні розшукової інформації. Це призводить до того, що зібрані і задокументовані дані не дають можливості вчасно почати розслідування, тому що не забезпечують слідчої перспективи кримінальної справи.

Розслідування злочинів, вчинених терористичними групами, необхідно доручати спеціально створеному для цього підрозділу. Основним завданням у процесі розслідування є якнайшвидше виявлення ознак діяльності терористичної групи. Для цього, насамперед, необхідно відштовхуватися від специфічних ознак, притаманних їй окремим видам. *Необхідно звертати увагу на конкретні прояви типових ознак терористичної злочинності:* навмисність, зухвалість діяння, продуманість місця і часу його вчинення; складний спосіб вчинення терористичного акту і можливість його безпечного вчинення за участю кількох виконавців з чітким розподілом ролевих функцій; тривале, ретельне і приховане спостереження за об'єктом злочинного зазіхання; наявність слідів та інших матеріальних наслідків діяння, що вказують на високу технічну оснащеність і озброєність її виконавців, які доступні лише злочинній організації з великими матеріальними можливостями (використання пристроїв підслуховування, передавачів, автомобілів іноземних марок, форми працівників правоохоронних органів і відповідних документів, сучасної вогнепальної зброї, електрошоккових кийків та ін.); характер спрямованості теракту, пов'язаного з одержанням великих грошових сум чи матеріальних цінностей; ретельно продуманий (не випадковий) вибір об'єктів злочинного зазіхання (банківські, комерційні й інші структури або окремі громадяни, що володіють великими грошовими сумами чи коштовностями, нерідко отриманими протиправним шляхом); хитромудрі, витончені і швидкі способи реалізації грошей і матеріальних цінностей, отриманих злочинним шляхом; здійснення терористичного акту ще невідомою групою; специфічна поведінка затриманих, підозрюваних (нахабність, заперечення своєї вини, обструкція, конфронтація зі слідчим, складні стосунки затриманих між собою тощо); часто відсутність свідків чи їх повна „непоінформованість”, нещирість показань потерпілих і свідків; швидке спрацьовування захисних механізмів, характерних саме для терористичної організації, що має політичні і корумповані зв'язки, групи безпеки, своїх адвокатів (погрози слідчому і його близьким, тиск на слідство різних впливових осіб, залучення найдосвідченіших адвокатів, що блокують процес розслідування, унеможливають документування дій терористичного злочинного формування тощо).

Зазначені ознаки повинні виявлятися не тільки під час дослідчої перевірки, а і з початком розслідування. Однак, далеко не всі вони можуть бути виявлені

навіть на початку розслідування, оскільки на це впливає те, що винні є членами не простої групи злочинців, а терористичного формування. Відомості про це можна отримати під час допиту свідків (очевидців), потерпілих, огляду місця події чи використаних при вчиненні злочину документів, зброя, технічних, транспортних та інших засобів, за слідами пальців рук, взуття, виявленими кулями і гільзами, способом вчинення діяння тощо.

Ретельна процесуально-криміналістична оцінка первинної інформації необхідна і тоді, коли до слідчого надходять результати тривалої роботи оперативно-розшукових органів, які вказують на те, що злочин, який підлягає розслідуванню, вчинений терористичною групою. Саме наявність у первинній оперативно-розшуковій інформації відомостей про подію злочину й осіб, до нього причетних, забезпечує слідчу і судову перспективу, дає змогу чіткіше спланувати розслідування. Подальше розслідування повинне бути спрямоване на перевірку факту вчинення злочину терористичною групою, з'ясування її цілей, чисельності, структури, району дії тощо. Не менш важливо якнайшвидше розібратися в механізмі вчинення акту тероризму. Саме такі знання допомагають виявити базову спрямованість злочинної діяльності групи, її системність, інші чинники та епізоди терористичної активності.

Законспірованість терористичних формувань та їх зв'язків між окремими членами, їх кругова порука, ретельна підготовка злочинних акцій і приховання слідів, зухвалість, твердість, витонченість дій, швидкість вчинення самого злочину, нерідко збройний опір оперативним і слідчим органам, можливість витоку і розшифрування оперативно-розшукової інформації, отриманої внаслідок існування корумпованих і політичних зв'язків, відсутність необхідного захисту від злочинців свідків і потерпілих додають певної специфіки комплексу методів і засобів розслідування терористичної діяльності й оперативно-розшуковим заходам.

Розслідуючи такі справи, необхідно здійснювати значно більше, ніж за іншими кримінальними справами, різних криміналістичних операцій на всіх стадіях розслідування й особливо з його початком. У цьому полягає специфіка їх розслідування. Зокрема, йдеться про припинення і попередження розпочатих і підготовлених терористичних актів, затримання злочинців „на гарячому”, їх розшук за ознаками зовнішності й іншими даними, встановлення номерів телефонів і місць, звідки ведуться телефонні переговори, прослуховування і запис телефонних та інших переговорів, виявлення корумпованих і політичних зв'язків, контрольовані операції з предметами, що перебувають у легальному і нелегальному обігу, забезпечення захисту потерпілих і свідків тощо. Слідчий, визначивши необхідність здійснення криміналістичної операції і достатність наявної для цього інформації, разом з оперативно-розшуковими працівниками повинен розробити спільний план її проведення. У ньому необхідно визначити час і місце здійснення операції, кількість виконавців та їх ролі, характер використовуваних технічних засобів і методів, порядок фіксації перебігу операції та її результатів. Повинно бути вирішене питання про доцільність участі в операції слідчого, у разі потреби такої участі треба визначити його роль у суворій відповідності з кримінально-процесуальним законодавством. Криміналістичні операції (здебільшого із забезпечення безпеки свідків і

потерпілих) можуть проводитися як до, так і після закінчення розслідування, вже в суді.

Для успіху розслідування важливо вміло застосувати криміналістичну та іншу техніку і відповідні навички, оскільки винні, як правило, не дають правдивих показань, не зізнаються у скоєному, створюють перешкоди в роботі слідчого, а інформацію з інших джерел, наприклад, від свідків і потерпілих, яка викривала б їх, слідчий не завжди може отримати. Тому потрібно широко використовувати аудіо- та відеозапис, фото- і кінозйомку, засоби електронного прослуховування і спостереження та іншу спеціальну техніку. Необхідно використовувати інформаційно-довідкові обліки, автоматизовані інформаційно-пошукові системи і накопичені в окремих слідчо-оперативних підрозділах масиви комп'ютерної інформації про організації та осіб, підозрюваних у причетності до терористичної діяльності, про вже вчинені злочини, що перебувають у стадії розслідування. Досить важливу інформацію про терористів і терористичні організації можна отримати і по лінії НЦБ Інтерполу чи Європолу, а також Міжнародної поліцейської асоціації (МПА).

Першочергові і невідкладні слідчі дії

До першочергових слідчих дій належить допит підозрюваного. При допиті необхідно враховувати індивідуальні особливості підозрюваного, а також його місце в структурі терористичної групи, стосунки з лідером тощо. Слідчому необхідно також визначити послідовність перших допитів з урахуванням наявних рекомендацій з розслідування терористичних злочинів. При допиті можуть бути використані комплекси тактичних прийомів, придатні для ситуацій, коли доказів недостатньо чи в них є прогалини. При проведенні слідчих дій потрібно враховувати і використовувати той факт, що в терористичних групах можуть існувати приховані чи явні суперечності і конфлікти, між окремими затриманими підозрюваними можуть складатися напружені взаємини, які у разі їх затримки можуть ще більше посилитися через незнання того, як поведеться і які дасть показання інший затриманий. Вплив цих конфліктів може посилити і слідчий, наприклад, демонструючи поінформованість про їх існування та причини, вибираючи щодо затриманих різні запобіжні заходи, умови утримання, використовуючи отримані від них показання тощо. Протиріччя, які будуть виникати в їх показаннях, іноді потрібно усувати не з допомогою проведення очних ставок, а іншими способами, оскільки стосовно членів терористичних злочинних груп дуже важко спрогнозувати усі варіанти їх поведінки на очній ставці. Згодом, коли слідчий добре вивчить підозрюваних і поповнить свій арсенал доказів, проведення очних ставок цілком можливе.

Подальші слідчі дії

Комплекс подальших слідчих дій включає допити свідків, перевірку показань на місці, очні ставки, допити обвинувачених. При цьому можна використовувати чимало різноманітних тактичних прийомів, але з урахуванням особливостей терористичної злочинності, психологічних рис затриманих терористів.

Ситуації, що виникають у ході розслідування, зумовлені здебільшого такими чинниками.

1. Через корумповані зв'язки, у тому числі і в правоохоронних органах,